KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 11 — ČÍSLO 3

OBSAH

KOČIŠ, F.: Jazyková norma . . 65
ORAVEC, J.: Datív ako druhý predmet 71
GALATA, J.: Najnovšie archaizmy 75
HABOVŠTIAK, A.: O názvoch vzdušného víru v slovenských nárečiach 78

Rozličnosti

Banka — Baňanská ulica? K. Palkovič 81
Letnina. J. Ružička 83
Profesie v inzerátoch. J. Jacko 83

Správy a posudky

XXII. Hviezdoslavov Kubín. L. Bartko 87
Slovensko-slovinský slovník. Š. Michalus 89
O štruktúre textu. S. Ondrejovič 91
Metodická príručka o vyučovaní slohu. E. Bajzíková . . 93

Spytovali ste sa

Terciárna — terciálna sféra? E. Rísová 94
Dogmatistický? I. Masár . 95

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 11 — 1977 — ČÍSLO 3

Jazyková norma

FRANTIŠEK KOČIŠ

Jedným zo základných pojmov v teórii jazyka a najmä spisovného jazyka je pojem *jazyková norma.* V jazykovednej literatúre sa stretáme s pomerne veľkým počtom rozličných definícií a vymedzení pojmu jazyková norma. Táto rôznorodosť vo vymedzovaní jazykovej normy má svoj pôvod v komplexnosti a vo vnútornej diferencovanosti samého jazyka. Pojem jazykovej normy vznikol totiž na pozadí protikladu jazyk — používanie jazyka. Najvýraznejšie tento protiklad formuloval švajčiarsky jazykovedec Ferdinand de Saussure vymedzením protikladu *langue — parole (jazyk — reč),* ktorý sa stal základným východiskom na skúmanie jazyka ako abstraktného systému jazykových znakov, jazykových prvkov alebo jazykových prostriedkov (langue) a konkrétneho jazykového prejavu (parole). Z hľadiska používania jazyka protiklad *langue — parole* (jazyk — reč) môžeme vyjadriť aj protikladom *systém jazyka — úzus.*

V konkrétnom používaní jazyka, v konkrétnom dorozumievaní čiže v úze sa nerealizujú všetky prvky jazykového systému, ale iba istá ich časť. Túto realizovanú časť jazykového systému jazykovedci nazývajú normou. A tak oproti pôvodnému dvojčlennému protikladu alebo dichotómii *systém — úzus* vznikol trojčlenný protiklad *systém — norma — úzus.* Systém, norma, úzus sú tri podoby toho istého jazyka. *Norma* tu tvorí strednú rovinu jazyka. Tým sa z jednej strany dostáva norma do priameho vzťahu so systémom jazyka, z druhej strany s individuálnou rečou čiže s úzom.

Systém jazyka sa charakterizuje ako sústava, súhrn alebo komplex jazykových prvkov (jazykových znakov) a pravidiel, ako tieto jazykové prvky používať. Keďže norma je čiastkovou realizáciou systému, môžeme ju definovať aj ako *súhrn používaných jazykových prvkov alebo prostriedkov a súhrn istých pravidiel a zásad, ako tieto jazykové prostriedky správne a náležite používať.* Takto a podobne sa vymedzuje jazyková norma v teórii spisovných jazykov. Z jednej stránky možno teda o jazykovej norme hovoriť, že je súhrnom používaných jazykových prostriedkov, z druhej stránky, že má regulujúci charakter, dirigujúcu silu, a to vo vzťahu k úzu čiže k oblasti používania jazykových prostriedkov. Dirigujúca sila normy sa najevidentnejšie manifestuje v kodifikácii jazyka čiže v normatívnych príručkách spisovného jazyka (vo výslovnostných, slovníkových, gramatických a pravopisných).

Norma spisovného jazyka sa vyznačuje viacerými črtami alebo vlastnosťami. Najčastejšie sa uvádzajú tieto vlastnosti jazykovej normy: *kodifikovanosť, pružná stabilita, relatívna jednotnosť, dynamickosť, variantnosť a záväznosť.*

V súvislosti s definovaním pojmu jazykovej normy sa najčastejšie spomína jej záväznosť. Niektorí jazykovedci záväznosť pokladajú za dištinktívny príznak normy oproti systému jazyka. O záväznosti jazykovej normy sa nepochybuje, ale neujasnený sa zdá prameň alebo motív tejto záväznosti. Niektorí jazykovedci vidia prameň záväznosti normy v jej kodifikácii, v kodifikovanosti jazyka. Ak sa tu myslí na kodifikáciu alebo kodifikovanosť normy spisovného jazyka, možno s týmto názorom iba čiastočne súhlasiť. Vieme totiž, že okrem spisovného útvaru národného jazyka existujú napr. aj nárečové útvary, ktoré majú svoju záväznú normu, hoci norma týchto útvarov nie je kodifikovaná. Záväznosť nárečovej normy musí mať teda svoje zdôvodnenie niekde inde. Z toho možno usudzovať, že ani *záväznosť normy spisovného jazyka* nemôže primárne vychádzať z jej kodifikácie. V jazykovej praxi to vyzerá tak, že na rešpektovanie normy spisovného jazyka nás zaväzujú kodifikačné alebo normatívne príručky. V skutočnosti však aj tieto príručky svoju exekutívnu silu majú z toho istého prameňa, z akého pochádza aj záväznosť normy. Tým prameňom je podľa nášho názoru *systém jazyka,* širšie povedané jazyk ako eminentne spoločenský jav umožňujúci v istom národnom spoločenstve vzájomné dorozumievanie, spájajúci toto spoločenstvo a existujúci v tomto spoločenstve ako kultúrna, estetická a morálna hodnota. Keďže systém jazyka sa skonkrétňuje, realizuje cez normu, i jeho spoločenská záväznosť sa prejavuje na rovine normy. *Spisovná norma* — ako hovorí F. Miko — *je mnohonásobne vrastená do spoločenskej štruktúry.*

Proti záveru o derivovaní záväznosti normy zo systému jazyka by sa dalo do istej miery namietať najmä z hľadiska pravopisnej normy. Tá síce istým spôsobom súvisí aj s gramatickou stavbou jazyka, ale je takej povahy ako napr. výslovnostná, gramatická alebo aj lexikálna norma. Je viac-menej konvenciou, ktorá je záväzná pre používateľov spisovného jazyka práve iba svojou kodifikáciou, potvrdenou niekedy aj najvyššími štátnymi orgánmi (napr. *Pravidlá slovenského pravopisu*).

V súvislosti s dodržiavaním normy sa v teórii aj praxi spisovného jazyka a jazykovej kultúry spomínajú rozličné stupne záväznosti normy, ktoré závisia od väčšieho či menšieho stupňa normovanosti jazyka. J. Horecký na konferencii o teórii spisovného jazyka v Smoleniciach (21.—23. 1. 1976) konštatoval, že *požiadavku odlišných stupňov normovanosti treba uplatňovať podľa rozličných typov komunikačných spoločenstiev.* Pri interpersonálnej komunikácii, alebo ako sa to niekedy formulovalo — pri prejavoch súkromného jazykového styku, sa vyžaduje menší stupeň normovanosti, pri masovej komunikácii čiže pri verejných, oficiálnych prejavoch najvyšší stupeň normovanosti. Z hľadiska záväznosti normy je to vlastne to isté čo menšia záväznosť normy v súkromnom jazykovom prejave a väčšia záväznosť normy pri jazykových prejavoch verejného rázu.

Pri výslovnostnej norme sa u nás zvyčajne rozlišuje *vyšší štýl* a *nižší štýl*, t. j. väčší a menší stupeň záväznosti výslovnostnej normy. Tieto stupne záväznosti sa tiež viažu na isté rečové situácie a na isté jazykové prejavy. Z hľadiska jazykovej praxe, jednotnej formy jazykovej kultúry a jazykovej výchovy bolo by treba požiadavku rozličných stupňov normovanosti a z nich vyplývajúce rozličné stupne záväznosti normy ešte dobre uvážiť. V prípade väčšej či menšej miery normovanosti komunikatívnych útvarov sa vlastne predpokladá existencia najmenej dvoch druhov používateľov spisovného jazyka: 1. používatelia, ktorí ovládajú spisovnú normu a vedia ju primerane funkčne používať vo verejnom, ale i — hoci nezáväzne — v súkromnom jazykovom styku a ktorí si aj uvedomujú väčší či menší stupeň záväznosti normy, 2. používatelia, ktorí neovládajú normu, ale ktorým prípustnosť menšej miery záväznosti normy alebo menšej miery normovanosti komunikatívneho útvaru vlastne legálne umožňuje nestarať sa o dodržiavanie normy, a to aj z toho dôvodu, že nikdy neprekročia hranicu súkromného jazykového styku alebo aspoň sa nazdávajú, že ju nikdy neprestupujú. A takýchto používateľov spisovného jazyka je, žiaľ, ešte stále dosť. V jazykovej praxi narobia veľa škody a pritom výchovne ich nemožno nijako ovplyvniť.

V druhom prípade — pri rozlišovaní vyššieho a nižšieho štýlu vo výslovnostnej norme — dalo by sa uvažovať o tom, či by sa tu nevy-

stačilo s variantnosťou normy čiže so záväznými rovnocennými výslovnostnými dubletami, ako je to napokon v lexikálnej a gramatickej norme. Variantnosť normy pôsobí síce proti jednotnosti normy a oslabuje aj záväznosť, ale na druhej strane vnáša do normy potrebnú dynamiku, ktorá je výsostným znakom živého jazyka. Variantnosť normy (aj výslovnostnej) posudzujú najmä bežní používatelia spisovného jazyka pomerne negatívne, zvyčajne pochybujú o záväznosti normy a dôvodia, že vraj ani jazykovedci sami nevedia, ako to s tou normou v jazyku je. Kedysi sa mnohí posmievali jazykovedcom, že na otázku, ako treba to či ono písať alebo vyslovovať, odpovedajú: aj tak sa môže, aj tak sa môže. Dnes je to naopak: jazykovedcov bijú za to, že zdôrazňujú jednotnosť normy a jej jednoznačnú záväznosť.

Dakedy sa hovorí o menšej miere záväznosti v dodržiavaní jazykovej normy v umeleckom štýle. Tu hodno odcitovať mienku J. Mistríka: *Pri umeleckých prejavoch otázka jazykovej normy by mala stáť bokom — nie preto, že by sa ignorovala, ale preto, že jej znalosť a správne uplatňovanie sa nevyhnutne predpokladá. Priestupky proti norme, ak nie sú odôvodnené funkčne, sú tu jednoducho neodpustiteľnými chybami* (Štylistika slovenského jazyka, 1970, s. 38).

Záväznosť treba preto pokladať za jednu zo základných vlastností jazykovej normy. Spisovnému jazyku zaručuje rešpekt, vážnosť a posilňuje jeho integračnú funkciu. F. Miko v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967, s. 58) hovorí, že *zanedbávanie normy je znakom oslabenej prestíže spisovného jazyka.*

Z hľadiska záväznosti v dodržiavaní normy, ale aj z iných hľadísk by bolo ideálne, keby sme sa mohli pridržať jedinej reguly: *správne — nesprávne.* Vývin jazyka a dynamika normy však takému priamočiaremu a jednoznačnému kritériu odporujú. Sovietska lingvistka G. A. Zolotovová v súvislosti s vývinom normy hovorí, že *živý spisovný jazyk je fungujúci systém, v ktorom dnešné, súčasné existuje spolu so zvyškami včerajšieho a so začiatkami zajtrajšieho, v ktorom spisovne uzákonené jadro žije spolu s nárečovými, slangovými, hovorovými a inými vrstvami periférie. Nevyhnutným dôsledkom takýchto vzájomných vzťahov je variantnosť normy v celom rade bodov gramatického systému.* Takéto hodnotenie fungovania spisovného jazyka vyplynulo autorke z dialektického prístupu k norme.

Variantnosť normy je teda okrem iného aj výsledkom vnútorného pohybu v jazyku, výsledkom jeho vývinu. Tento pohyb v jazyku sa najzreteľnejšie prejavuje vo sfére používania jazyka — v úze. Kolísanie normy v úze je základným prameňom a príčinou jazykových zmien a zmien v jazykovej norme. Z hľadiska vývinu normy je teda dôležité vedieť, že v úze, v bežnej reči vznikajú kolísania, odklony od normy, dokonca chyby a priestupky proti norme. Niektorí lin-

gvisti tu rozoznávajú dva druhy odklonov od normy: 1. *prípustný odklon od normy,* ktorý pri istom opakovaní môže slúžiť ako znak istej tendencie vývinu normy, 2. *odklon od normy, ktorý treba kvalifikovať ako jazykovú chybu alebo porušenie normy.* V prvom prípade nemožno hovoriť o nepoznaní normy alebo systému jazyka, odklon od normy nie je namierený proti systémovosti a ústrojnosti jazyka, v druhom prípade ide o nedostatočné ovládanie normy, o nepoznanie normy — skrátka ide o chyby a priestupky proti norme.

Prípustný odklon od normy napr. v slovnej zásobe môže po istom čase spôsobiť vznik nových slov, dokonca celej vrstvy slov v spisovnom jazyku. Na ilustráciu toho, ako prípustný odklon od normy v slovnej zásobe pozitívne vplýva na rozvíjanie normy, uvedieme dva príklady.

Prídavné meno *predčasný* má základný význam „taký, ktorý sa skončil pred určeným časom, pred očakávaným, predpokladaným termínom". Zo spojení, v ktorých sa toto adjektívum používa, zreteľne vidieť, že toto predčasné skončenie nie je žiadúce, to značí, že ide o nepríjemnú situáciu, nepríjemný fakt alebo stav. Potvrdzujú to napr. tieto spojenia: *predčasná smrť, predčasná staroba, predčasný pôrod.* V dennej tlači, v televízii a v rozhlase sme na konci roka 1976 často počuli opakovať spojenie *predčasné splnenie plánu.* V tomto spojení adjektívum *predčasný* nemá ten význam, na aký sme zvyknutí — práve naopak, má melioratívny významový odtienok, ktorý však neodporuje základnému významu. Oproti doterajšej kodifikácii bude možné pri tomto adjektíve uviesť dva významy. Ten druhý (obsiahnutý v spojení *predčasné splnenie plánu)* je výsledkom istého (prípustného) odklonu od doterajšej kodifikácie a napokon aj od doterajšej normy.

Ani spojenie *pozerať televízor* nie je na prvé počutie tomu, kto ho nepozná a nepoužíva, celkom bežné. Utvorilo sa na pozadí už bežného spojenia *počúvať rádio.* To značí, že k základnému významu slova *televízor* pribúda druhý význam „televízny program". Tento význam sa dnes hodnotí ako prenesený a hovorový, neskôr sa bude hodnotiť azda ako samostatný a osobitný význam slova *televízor.*

Odklonom od normy, ktorý sme kvalifikovali ako jazykovú chybu, porušuje sa norma. Pri tomto odklone od normy ide o také jazykové prostriedky, ktoré sa dostávajú do protirečenia s normou, a teda aj do protikladu so systémovosťou, ústrojnosťou, správnosťou a funkčnosťou, slovom so spisovným charakterom jazyka. Také jazykové prostriedky sa preto nemôžu stať súčasťou normy. Toto tvrdenie môžeme podoprieť i názorom sovietskej lingvistky I. A. Laptevovej: *Nový lexikálny fakt sa môže vyskytovať dostatočne široko v úze, môže označovať životne dôležitý novovznikajúci pojem, môže*

byť široko známy v spoločenskej praxi, a jednako sa nemusí dostať do systému spisovných prostriedkov.

Po príklady nemusíme ísť ďaleko, najmä nie v lexike, ale ani v syntaxi. Napríklad používanie niektorých predložiek v úze je veľmi rozkolísané. Najčastejšie ide o kontamináciu väzieb s predložkami *na, pre, k, v.* Niektoré nenáležité predložkové väzby sú dosť rozšírené, ale nemajú šancu dostať miesto v norme spisovného jazyka. Norma neprijíma napr. ani používanie nezvratných tvarov slovies *začínať* a *končiť* namiesto náležitých zvratných tvarov *začínať sa, končiť sa,* hoci tento nesprávny úzus neraz počujeme i z javiska národného divadla. Kvantitatívne narastanie jazykových chýb alebo ich stále zotrvávanie v úze nemôže byť dôvodom na ich absorbovanie normou. J. Mistrík (Nedeľná Pravda, 10. 1. 1975) pokladá takmer päťdesiatročný boj proti niektorým slovám (napr. *previesť, zahájiť, ovšem, zdeliť*) za sizyfovský boj. Otázku, kto má ustúpiť — používateľ alebo jazykovedec, necháva však otvorenú. V jazykovej praxi, keď ľudia chcú mať istotu o správnosti svojho vyjadrovania, jazykovedci nemôžu nechať ani túto otázku otvorenú, sú nútení odpovedať *áno,* alebo *nie.* Jazykovedec má právo vari aj po 50 rokoch povedať nie, ak ide o neprípustný odklon od normy v úze.

Na záver tejto úvahy o jazykovej norme a o jej niektorých črtách chceme ešte pripomenúť, že na vývin normy nepôsobí iba úzus (v tom zmysle, ako sme sa tu usilovali vysvetliť), ale aj sústavné prehlbovanie komplexného poznania jazyka, jeho systému a jednotlivých zložiek systému. Hlbšie poznanie jazyka a jeho zákonitostí vplýva na vývin normy a zdokonaľovanie normy cez kodifikáciu, presnejšie povedané cez stále adekvátnejšiu a objektívnejšiu kodifikáciu (napr. pri tvorení a štandardizácii jednotlivých typov obyvateľských mien a prídavných mien od zemepisných názvov sa overuje aj možnosť využitia nárečového úzu v tom zmysle, aby sa pri tvorení týchto derivátov posilnila systémovosť a ústrojnosť spisovného jazyka a aby sa dosiahla jednotnosť a adekvátnosť spisovnej normy).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Ks

Datív ako druhý predmet

JÁN ORAVEC

Vzťahové datívne predmety majú blízko k základnému významu datívu, ale tvoria iba malú časť datívnych väzieb. Na prvom mieste medzi datívnymi väzbami stoja veľmi trvalé všeslovanské konštrukcie (pozri Pravdin, 1956, Brodowska, 1955) slovies s hlavným objektom priamym (akuzatívnym, genitívnym, príp. infinitívnym alebo vetným). Ide o skupiny slovies z okruhov *dať — vziať, oznámiť — tajiť, ukázať — skryť, dokázať; dovoliť, sľúbiť, želať, núkať, určiť, rozkázať — zakázať: pripodobniť, určiť.* Nakrátko ich možno zhrnúť do štyroch okruhov. Sú to slovesá dávania, hovorenia, vôľových prejavov, približovania (fyzického a psychického). Máme tu, ako vidieť, slovesá, ktoré otvárajú (predpokladajú) dve väzobné miesta: jedno pre priamy predmet a druhé pre datívny predmet. V tejto pozícii, kde vidieť, ako dej prednostne zasahuje iný (priamy) predmet, sa datív ako okrajový pád prejavuje najzreteľnejšie. Preto sa v priebehu storočí jeho rozsah a frekvencia menili málo. Kde sa tak stalo, na to poukážeme pri jednotlivých okruhoch slovies.

Najväčší okruh tvoria slovesá s významom dávať dačo dakomu: *dať, darovať, doniesť, doručiť, hodiť, (na)liať, nahradiť, naklásť, namerať, navaliť, nosiť, obecať, obetovať, odovzdať, platiť, podstrčiť, poručiť, poslať, posvätiť, požičať, predať, predložiť, prepožičať, (pre)pustiť, pripísať, prišiť, rozoslať, (pod)strčiť, (v)tisnúť, udeliť, venovať, vrátiť, vydať, vydeliť, vymeniť, vysoliť, zľaviť, zložiť, zniesť, zveriť ..., a ich* antonymá s významom brať: *vziať, kradnúť, predchytiť, vyrvať, odňať, odobrať, odvábiť, (vy)pýtať, uchvátiť, uchytiť, uprieť, vydrapnúť, vydrieť, vychytiť, vyraziť, vyvlastniť, zab(e)rať, zadržať, zhabať, zvábiť ...*

Sú to natoľko zreteľné väzby, že by bolo škoda uvádzať ich vo vetách.

Niektoré slovesá z okruhu *vziať* vyjadrujú aj opačný význam, t. j. *dať*, napr.: *Keď mal Julko počať hovoriť, vzali mu druhú slúžku.* (Tajovský)

Datívne väzby sú pri týchto slovesách celkom pevné od praslovanských čias. Aj dnes sú pri nich datívy najfrekventovanejšou väzbou. Iné pády im konkurujú celkom výnimočne, a ak aj, sú to zväčša predložkové pády synonymné s datívom.

Pri slovesách z okruhu *dať* konkuruje datívu akuzatív s predložkou *na: nechať dačo na dakoho, poručiť, prepísať, posielať, zoslať ...* Sú to už staršie konštrukcie. Novšie tu začína datívu konkurovať

akuzatív s predložkou *pre: doniesť dačo pre dakoho, (pre)nechať, obetovať, odovzdať, odstúpiť, poručiť, prepustiť, prideliť, vydeliť ...* Predložka *pre,* hoci bežná, nie je ešte natoľko gramatikalizovaná ako základná datívna väzba, podržiava si prospechový odtienok.

Druhú vrstvu konkurenčných prostriedkov predstavujú predložky paralelné s predponami slovies. Ide najmä o paralelizmy *roz-/medzi, od-/od,* napr. *rozdať dačo medzi dakoho, rozoslať, rozpredať ...; odvábiť dakoho od dakoho, odviesť.*

Druhú skupinu s vedľajším datívnym predmetom tvoria synonymá slovies *oznamovať, predstaviť (si),* napr.: *avizovať dačo dakomu, čítať dačo dakomu, diktovať, dopovedať, hlásať, hlásiť, hovoriť, hučať, húsť, hundrať, nadhodiť, nadškrtnúť, nastoliť, navrhnúť, natárať, naznačiť, odkázať, odpovedať, odvetiť, opakovať, (o)písať, pošepkať, povedať, prečítať, predostrieť, prejaviť, prekladať, prezradiť, pripomenúť, prorokovať, riecť, rozložiť, rozpovedať, rozprávať, signalizovať, spomenúť, šepkať, tlmočiť, trepať, veštiť, vravieť, vybľabotať, vyhlásiť, vyjaviť, vysloviť, (vy)volávať, (za)tajiť, zradiť ...*

Datív aj pri týchto slovesách hovorenia (tzv. verba dicendi) vo funkcii druhého predmetu je základnou a najviacej frekventovanou syntaktickou konštrukciou. Iné konštrukcie sú tu jednak výnimočné, jednak nesú so sebou príslovkové odtienky; už aj preto, že sú nimi predložkové pády: datív s predložkou *k,* akuzatív s predložkou *na,* inštrumentál s predložkou *pred.*

Z konkurenčných väzieb k holému datívu najbližšie stojí datív s predložkou *k,* napr. *(pre)hovoriť (dačo) k dakomu, (pre)rieť k dakomu, prevravieť, rečniť ... k dakomu.* Sú to ustálené väzby.

Staré sú aj väzby s predložkou *na* a s akuzatívom pri slovesách: *písať (až) na dakoho (na prezidenta), vypisovať, nadávať na dakoho.*

Iba vzdialenejším synonymom datívu je tu inštrumentál s predložkou *pred,* porov. ho pri slovesách: *vyhlásiť dačo pred dakým, hovoriť, povedať, spomenúť, vyratovať, (vy)zradiť, (z)opakovať ...* Kým datív pri týchto slovesách vyjadruje cieľ (cieľový predmet), zatiaľ inštrumentál s predložkou *pred* prináša odtienok podmienky alebo okolnosti, za ktorej sa oznamovanie uskutočňuje.

Ďalšia skupina slovies, slovesá s významom ukázať — skryť: *predstaviť, preukázať, nastaviť, vyznačiť, vystaviť, vytŕčať; dokázať; objasniť, vysvetliť, vykladať ...,* tvoria vlastne podskupinu k okruhu „oznamovať". Datívnemu predmetu pri nich nekonkurujú iné konštrukcie. Iba sloveso *skryť* popri väzbe *skryť dačo dakomu* pripúšťa väzbu *skryť dačo pred dakým,* ktorá pripája k objektovej funkcii odtienok príčiny.

Datívny predmet sa používa ako druhá väzba pri veľkom počte slovies, ktorými sa vyjadruje uplatňovanie vôle činiteľa voči inej osobe.

Rozpadávajú sa na niekoľko skupín podľa stupňa uplatnenia vôle. Čím silnejší prejav vôle vyjadrujú, tým menej konkurenčných väzieb pripúšťajú.

Aktívne uplatnenie vôle vyjadrujú predovšetkým slovesá z okruhu *(roz)kázať*, napr. *naložiť, naručiť, prikázať, (za)veliť* ..., a ich antonymá s významom zakázať (za)brániť, napr.: *nedovoliť, odmietnuť, odoprieť, odrieci, uprieť, vyhovárať, vypovedať, zahatať, zamedziť, zastaviť, zastúpiť (cestu), zastrieť, zatarasiť, sťažiť* ... Prvým predmetom pri nich býva akuzatív alebo infinitív, prípadne vedľajšia veta so spojkou *aby*. Datívnemu predmetu pri nich nekonkuruje nič.

Zreteľné prejavy vôle vyjadrujú aj slovesá z okruhov *núkať, radiť, navrhovať*, napr. *nanútiť, narádzať, odporúčať, poradiť, vnuknúť, sľúbiť, ponúknuť, vnútiť, vštepiť dakomu dačo*. Datívny predmet sa používa v nich bez konkurencie.

Pri ďalšej skupine slovies, pri slovesách s významom určiť, napr.: *vyhradiť, rezervovať, zaistiť, nasúdiť, predpísať, prisúdiť, uložiť, ustanoviť, vymerať, podriadiť, podrobiť, vyrúbiť, vykázať, vytýčiť, zveriť* ... *dakomu dačo*, je datív tiež hlavným prostriedkom na vyjadrenie druhého predmetu, ale už nie výhradným. Konkuruje s ním už dávnejšie akuzatív s predložkou *na: zveriť dačo na dakoho*, a novšie akuzatív s predložkou *pre: predpísať dačo pre dakoho, vyrúbiť, vykázať dačo pre dakoho*.

Aktívny prejav vôle vyjadrujú aj slovesá z okruhov *pomôcť — prekaziť, umožniť — znemožniť*. Datívu pri nich nekonkurujú iné prostriedky.

Pasívne prejavy vôle vyjadrujú slovesá z okruhov: *(ne)dovoliť, žičiť — závidieť*, napr.: *nechať, odpustiť, prehliadnuť, priznať; darovať, dať, dopriať, dopustiť, dožičiť, povoliť, ponechať, prenechať, prepustiť, pustiť, priať, schváliť, uznať, zazlievať, vyčitovať, vinšovať, želať, žičiť dačo dakomu*. Datív je v nich hlavným prostriedkom v druhom predmete. Niekedy ho nahrádza akuzatív s predložkou *pre: (pre)nechať dačo pre dakoho, (pre)pustiť*, alebo jednotlivo aj akuzatív s predložkou *na: (po)nechať dačo na dakoho, (ne)dopustiť dačo na dakoho* ...

Ostatnú skupinu slovies s dvojitou väzbou akuzatív + datív tvoria slovesá, ktoré pomenúvajú (fyzické a najmä abstraktné) približovanie alebo vzďaľovanie. Takýchto slovies s dvojitou väzbou je málo.

Fyzické približovanie a opak vyjadrujú slovesá: *priblížiť, vzdialiť, odviesť, odlúdiť dakomu dačo/dakoho*. Datívu pri nich konkurujú predložkové pády, ktoré však prinášajú prívlastkové odtienky miestne, napr. *priblížiť dakoho k dakomu, vzdialiť dakoho od dakoho/dačoho*.

Abstraktné približovanie zreteľnejšie vyjadrujú slovesá *pripodobniť, prispôsobiť, prirovnať dačo dačomu*. Datív je v nich síce základným

výrazom druhého predmetu, ale popri ňom sa uplatňuje datív s predložkou *k* ako neutrálna väzba: *pripodobniť, prispôsobiť, prirovnať dakoho/dačo k dakomu/k dačomu.*

Prenesené približovanie premiešané s oznamovaním a s uplatňovaním vôle vyjadrujú slovesá *učiť, zvykať.* K týmto slovesám prenikli konkurenčné väzby v najväčšom rozsahu.

Pôvodne sa datív viazal nielen so základnými slovesami, lež aj so všetkými odvodeninami, napr. *zvyknúť/zvykať (koho, sa) čomu, navykať čomu, privykať čomu, odvykať čomu; učiť (koho, sa) čomu, naučiť čomu, priučiť čomu, doučiť čomu, odučiť čomu.* Holé datívy sú pri všetkých týchto odvodeninách síce možné, ale zväčša len ako druhotný prostriedok popri predložkových väzbách. Najviac zastarali pri odvodeninách s predponou *od-.* Tam dnes pozíciu základného prostriedku zaujal genitív s predložkou *od,* paralelne s predponou *od-: odučiť dakoho od dačoho, odvyknúť od čoho.* Pri odvodeninách s predponou *na-* datívnu väzbu takto nahradil akuzatív s paralelnou predložkou *na: naučiť koho (sa) na čo, navyknúť koho na čo.* Ani pri odvodeninách s predponou *pri-,* typickou pre holý datív, nezostala stará väzba bez zmeny. Pri slovese *privykať* ju vytláča akuzatív s predložkou *na: privykať (koho) na čo,* zriedkavejšie datív s predložkou *k: privykať (koho) k čomu,* porov. u Sládkoviča *„... a k akej piesni to chlapča privyká?".* Akuzatív s predložkou *na* je základnou väzbou aj pri odvodenine *zvykať (koho) na čo.* Teda druhý predmet po odvodeninách slovesa *(z)vyknúť* dnes bežne pokrývajú (vyjadrujú) predložkové väzby, a to prevažne akuzatív s predložkou *na,* vyjmúc odvodeninu *odvykať,* ku ktorej sa viaže genitív s predložkou *od.*

Podobný stav vykazujú väzby odvodenín od slovesa *učiť* s tým rozdielom, že sa k nim popri uvedených predložkových pádoch namiesto datívu viaže priamy predmet v holom akuzatíve, napr. *učiť koho čo, naučiť koho čo, priučiť koho čo, doučiť/doúčať koho čo, odučiť/odúčať koho čo.* Datív tu ostal ako rovnocenná väzba v jednom špecifickom význame „nadobúdať vlastnosť", napr. *(na)učiť poriadku, čistote, presnosti ...* (pozri Ružička, 1954), no aj sem už prenikla predložková väzba akuzatívu s predložkou *na,* napr. *(na)učiť (koho) na poriadok.* Oproti tomu vo význame „nadobúdať vedomosti" datív pri slovese *učiť* zastarel celkom. Tam je správna väzba s priamym predmetom v akuzatíve, napr. *(na)učiť žiakov fyziku, zemepis, biológiu.* Na tento stav väzieb nevplýva lexikálny význam predmetových mien. Aj také substantíva, ktoré označujú remeslá *(kováčstvo, krajčírstvo, tesárčina),* sa viažu so slovesom *učiť (sa)* v akuzatíve, napr.: *(vy)učiť sa remeslo* (nie *remeslu), učiť (sa) tesárčinu ...* Jedine životné názvy remeselníkov tu majú „väzbu" s predložkou *za (učí sa za ková-*

ča...), a to namiesto staršej polopredikatívnej konštrukcie s holým inštrumentálom typu *(vy)učil sa kováčom.*

Datívy v dvojitej väzbe s akuzatívom predstavujú základný fond datívnych väzieb. Dokazuje to aj veľký počet frekventovaných slovies s takouto dvojitou väzbou, ale aj jej pretrvávanie od praslovanských čias dodnes. Datív v nej zostal hlavným prostriedkom na vyjadrovanie druhého predmetu.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BRODOWSKA, M.: Historyczne procesy przekształczeń polskiego celownika w formy przyimkowe. In: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. 1. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1955, s. 1—58.

ORAVEC, J.: Väzba slovies v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 150—156.

PRAVDIN, A. B.: Dateľnyj priglagolnyj v staroslavianskom i drevnerusskom jazykach. In: Uč. zap. In-ta slavianovedenija AN SSSR. Moskva 1956, tom XIII.

RUŽIČKA, J.: Väzba slovesa učiť sa. Slovenská reč, *19*, 1954, s. 53—54.

Najnovšie archaizmy

JOZEF GALATA

Už sme si zvykli na to, že veda a technika v čoraz väčšej miere ovplyvňujú náš každodenný život. Prudký rozvoj všetkých vedných disciplín i technickej praxe sa prejavuje aj v jazyku. Výrazy, ktoré pred päťdesiatimi rokmi poznalo iba pár zasvätených vedcov, sú dnes v slovnej zásobe každého stredoškoláka. Pritom sa ustavične vytvárajú nové pojmy, treba pomenovať nové procesy a výsledky objavov. Súčasne s týmto vývojovým trendom dochádza však — pravdaže, v menšom rozsahu — aj k presne opačnému javu: k zastarávaniu niektorých pojmov a ich vyraďovaniu z aktívnej lexiky.

V tomto článku by sme chceli upozorniť na niektoré dôležité zmeny, ktoré nastali v ostatnom čase v súvislosti so zavádzaním novej sústavy zákonných jednotiek mier a váh do praxe. Moderné vedecké metódy výskumu a výroby si totiž vyžadujú stále precíznejšie meranie najrôznejších veličín, ktoré sa používajú na kvantitatívne a kva-

litatívne opisy javov, stavov a telies. Ukázalo sa, že mnoho doteraz používaných jednotiek jednak nedefinuje dosť výstižne potrebné vzťahy, jednak nespĺňa vysoké nároky na presnosť. Podľa uznesenia Generálnej konferencie mier a váh v Paríži a na odporúčanie RVHP zaviedla sa aj v našej republike nová *Medzinárodná sústava jednotiek* (Système International d'Unités) so skratkou *SI*. Používanie jednotiek v praxi upravuje československá štátna norma ČSN 01 1300, schválená už roku 1974. Táto norma platí pre všetky odvetvia národného hospodárstva, vedu a techniku, zdravotníctvo, ako aj pre oznamovacie prostriedky a právny styk. Podľa § 5 zákona č. 35/62 Zb. sa pri vyjadrovaní veličín, pre ktoré sú určené nové zákonné jednotky, musia používať výhradne tieto nové jednotky.

Prirodzene, v tomto príspevku nemôže ísť o výpočet všetkých zmien, ktoré obsahuje spomínaná norma. Pôjde nám predovšetkým o tie výrazy, ktoré sú dnes, napríklad aj v súvise s rozvojom automobilizmu, mimoriadne frekventované nielen medzi odborníkmi, ale aj medzi širokými vrstvami všetkých našich občanov.

Na indexe sa ocitli, a teda zo slovníka moderného človeka sa vyraďujú také zaužívané pojmy a termíny ako *konská sila, atmosféra, kalória, kilopond, metrický cent, dekagram, decimeter* a iné. Výkon motora namiesto v konských silách vyjadrujeme v kilowattoch (1 k = 0,735 kW). Tlak (aj v pneumatikách) sa už nemeria v atmosférach, ale v pascaloch alebo megapascaloch (1 atm = 0,1 MPa). Hodnota sily sa udáva v newtonoch namiesto doterajších kilopondov (1 kp = 9,8 N), pevnosť oceľového drôtu už nie v kilopondoch na milimeter štvorcový, ale jednoduchšie v pascaloch (1 $kp.mm^{-2}$ = 9,80 MPa). Pri údajoch o teple, výhrevnosti a pod. jednotka kalória nahrádza joule (1 cal = 4,18 J). Prestáva sa používať výraz *dekagram* a *metrický cent*. Hodnoty, ktoré reprezentujú, sa majú vyjadrovať desiatkami gramov, resp. stovkami kilogramov. Sústava SI už neobsahuje násobnú jednotku *decimeter;* doterajší *mikrón* má nový názov *mikrometer*. Nový ekvivalent tony je *megagram*. (Pozri o tom aj článok J. Horeckého Názvy a značky mier. Slovenská reč, *29*, 1964, s. 210—215, kde je názorne naznačená sústava starých a nových jednotiek.)

Niektoré staré jednotky sú však dosiaľ v praxi veľmi zaužívané. Nedá sa preto čakať, že prechod na novú sústavu SI bude hladký a rýchly. Aby sa poskytol čas potrebný na preorientovanie, môžu sa paralelne s novými zákonnými jednotkami prechodne do konca roku 1979 používať i niektoré staré jednotky, napr. *ár, bar, kalória, kilopond, torr*. Po tomto termíne sa však ich život neúprosne končí a zákonite doplnia rad hrobov na jazykovom cintoríne. Dôležité je, že všetka literatúra a publikácie vydané po 1. I. 1975 musia obsaho-

vať údaje iba v nových jednotkách s prípadným uvedením prevodových vzťahov medzi novými a starými jednotkami vo forme poznámok. Ak nechceme, aby prechod na novú sústavu SI bol priveľmi zdĺhavý, musíme propagovať nové a odsúvať staré jednotky na čo najširšom fóre.

Pri tejto príležitosti by sme sa radi dotkli ešte ďalších troch pojmov a názvov, ktorých význam alebo vzájomná spätosť nie je mnohým používateľom spisovnej slovenčiny celkom jasná. Ide o pojmy a termíny *váha, hmotnosť* a *tiaž*. Názov veličiny *hmotnosť* je pomerne nový. Bol zavedený asi pred 15 rokmi, pretože pojem *váha,* ktorý sa v bežnej praxi používa dosiaľ, nie je celkom jednoznačný. Kým pre fyzika *váha* znamená spravidla *tiaž,* t. j. silu definovanú gravitačným účinkom na nejaké teleso, v bežnom zmysle slova znamená „množstvo" látky. Keďže tradícia pri používaní pojmu a termínu *váha* je vo verejnosti veľmi silná, zostane v používaní pre praktické potreby každodenného života. Vo fyzike a technických disciplínach sa exaktnejšie rozlišuje *hmotnosť* (jednotka 1 kg) ako miera zotrvačných vlastností a *tiaž* (jednotka 1 newton) ako miera gravitačných vlastností telesa. Hoci to presahuje rámec príspevku o jazykovej problematike, aspoň malá ilustrácia: Kozmonaut, ktorý na Zemi, populárne povedané, váži 72 kg, má podľa fyzika hmotnosť 72 kg a tiaž 720 newtonov, pretože tiaž je súčinom hmotnosti a gravitačného zrýchlenia, ktorého číselná hodnota na Zemi je približne desať. V bezváhovom stave niekde vo vesmíre má kozmonaut stále svoju pôvodnú hmotnosť 72 kg, ale tiaž sa rovná nule, lebo gravitačné zrýchlenie v danom priestore je nulové. Na Mesiaci by mal kozmonaut opäť hmotnosť 72 kg, ale tiaž iba 120 newtonov, lebo gravitačné zrýchlenie na Mesiaci je šesťkrát menšie ako na Zemi. Laik by tento stav vyjadril slovami „kozmonaut váži 12 kg".

Dnes už aj v populárnych časopisoch sa udáva *pohotovostná a užitočná hmotnosť automobilu, tiaž strešnej konštrukcie* a pod. V tejto súvislosti podotýkame, že medzi archaizmy patria neodvolateľne aj výrazy *špecifická, atómová a molekulová váha.* Prvý z nich nahrádza nový termín *hustota* (aj *merná hmotnosť*), ostatné dva *atómová a molekulová hmotnosť.*

Katedra jazykov
Strojnícka fakulta SVŠT
Gottwaldovo nám. 50, Bratislava

O názvoch vzdušného víru v slovenských nárečiach

ANTON HABOVŠTIAK

Heslo *vír* sa v Slovníku slovenského jazyka V vysvetľuje ako „úkaz, ktorý vzniká prudkým krúživým pohybom častí niečoho (najčastejšie vody) okolo zvislej osi a majúci obyčajne tvar lievika" (1965, s. 104) a exemplifikuje sa spojením *víry Váhu a Dunaja* a *vodný, riečny vír, snehový, vzdušný vír.* Ako synonymum slova *vír* sa uvádza slovo *krútňava.*

Pri výskumoch slovenských nárečí pre lexikálnu časť Atlasu slovenského jazyka v r. 1965—1971 sme zistili, že v nárečiach je iný stav ako v spisovnom jazyku. Pre nárečia je v tomto prípade charakteristická bohatá lexikálna členitosť, a to v takom rozsahu, v akom sme ju zistili iba pri istej úzko ohraničenej vrstve slov. Z jazykového hľadiska je pozoruhodná i motivácia týchto názvov a ich výrazné zemepisné členenie na celom území Slovenska. Veľká pestrosť nárečových názvov víru nás nabáda zamýšľať sa aj nad príčinami tejto bohatej lexikálnej členinosti.

Na základe skúmania podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II pre Atlas slovenského jazyka sme zistili na území slovenského jazyka takýto stav:

Vo väčšine západoslovenských nárečí a v Tekove sa na pomenovanie vzdušného víru používa názov *bosorka,* známy aj v tvare množného čísla *bosorki.* V stredoslovenských nárečiach, vo väčšine obcí Trenčianskej stolice a v časti východoslovenského územia je najrozšírenejší názov *vír (vir).* Pre stredné Slovensko je v tomto význame charakteristický aj názov *striga.* V Gemeri je názov *kúr* i od neho utvorené slovo *kúrňava (kúrňäva, kúrneva),* v južnej časti západného Slovenska aj *kúrava.*

V stredoslovenských nárečiach sú rozšírené ešte aj viaceré podoby so základom *krut-* v podobe *krútňava (krútňäva, krútnava),* jednotlivo aj *kruták, krútňavák, kruťica, krúťeňica,* na východnom Slovensku *zakrutina (zakrucina), zakrutka, krutilka.* Na stred. a vých. Slovensku sú známe aj spojenia vychádzajúce z charakteristického „krútenia": *krúťení vichor, zákrut prachu, prach sa krúťi;* vsl. *prach še kruci, veter kruci zos prahom, veter s prachem, viter še kruci, šarkan še kruci, vražica še kruci.* Na západnom Slovensku sme získali údaje na spojenia *bosorka sa krúti, bosorki sa krútá.*

Pre záhorské nárečia je príznačný najmä názov *rarášek,* pre ša-

rišské nárečia názvy utvorené od slovesa *viť* (vo význame „krútiť sa") v podobe *zavijak, vivijaško, vivijašek, zavijašek, zvijošek.* Zo Šariša máme údaje aj na názov *šarkan,* z Liptova na spojenia *šarkan ľetí.* Na zvírený prach, známy ako sprievodný jav pri vzdušnom víre, poukazujú aj názvy známe jednotlivo na viacerých miestach Slovenska. Sú to názvy ako *vír* (prachu), *prach, chumáč, chmára, chup* (= chlp) *prachu, kopa prachu, kúdoľ, kundol, kudeľ* (prachu), *kudlí sa, práši sa, prachová víchrica.*

Názvy vzťahujúce sa na vzdušný vír sa často zamieňajú s názvami vetra rozličnej sily a rázu. Ani tieto názvy neutvárajú súvislé nárečové oblasti, lebo sú známe iba na niektorých miestach. Získali sme názvy ako *chumelica, víchrica, víchorica, víchor, povíchrica, poviher, povetrica, poveterňica, viterňica, povitrňica, fujavic, chujavica, pudivietor, zlí vietor, metelica, motolica, forgov, forgovsej* (z maďarského *forgó-szél* = víchor, víchrica), *točák, koleśňica, meluzína.*

Jednotlivo sme zaznamenali ešte aj názvy ako *vreteňica, vrieteňica, šútor, šútorica (šúterica), kaňikula, virbel, prietpoloňica, plaňeta, čotovpľa* a spojenia so slovami *čert, diabol (ďábol, ďábel, diabel),* napr. *čerti sa žeňia, ďiablov tanec* (o tom pozri ďalej).

Údaje zo slovenských nárečí poukazujú nielen na bohatú jazykovozemepisnú členitosť tohto názvu, ale aj na spôsob motivácie, súvisiaci s tým, že ide o osobitný prírodný jav, ktorý akoby ovládali zlé, démonické sily. Svedčia o tom názvy ako *bosorka* (= zlá, ošklivá žena, ježibaba), *striga* (= bosorka, čarodejnica), *vražica* (= veštica), *pretpoloňica* (predpoludnica, t. j. démonická žena, ktorá prenasleduje ľudí „pred poludním"), *šarkan* (= obluda v podobe okrídleného jaštera), *rarášek* (= zlý duch, diabol) a napokon aj viacslovné názvy so slovami *diabol* a *čert.* Na zlý, pre človeka nebezpečný charakter vzdušného víru poukazuje aj rad spojení, ktoré výrazne „upozorňujú", že tento prírodný jav je akoby v rukách zlých, démonických bytostí. Hovoria o tom aj spojenia ako *zlí vietor, striga sa krúti, strigi sa krúťia, striga ľieta, strigi ľeťia, strigi tancujú. strigi sa bijú. bosorka ľeťí, bosorki sa hoňia, bosorka sa krúťi, bosorki sa krúťia, vražica še kruci, šarkan še kruci, šarkan ľeťí, vražica ľeci,* najmä však spojenia so slovom *čert, diabol,* ba aj *opica,* napr. *čert sa žeňí,* (vsl. *čert še žeňi, čerti še žeňa), čerť svaďbu robí* (vsl. *čort svadzbu robi), ďiabol sa krúťi* (vsl. *dabol še kruci), čerti tancujú, čerťi sa bijú, čerťi sa naháňajú, opice sa žeňá, ďiablov taňec, čertovo kolo, ďiablovo žeňeňe.*

Druhú najrozšírenejšiu skupinu tvoria pomenovania motivované vírivým, krútivým pohybom vetra. Sú to najmä názvy utvorené od slovies *krútiť (krútňava, krúťeňica, krutilka), viť (zavijak, vivijaško), točiť sa (točák)* a z maďarského slovesa *forog- (forgov)* a obrazné

názvy prenesené z pomenovaní vecí kruhového tvaru *(koleśňica, vreťeňica;* také sú aj spojenia typu *ďiablov tańec, strigi sa krúťia* a pod.). Do tejto skupiny patrí aj názov *vír* utvorený od slovesa *ví-ti* (= vinúť sa) príponou *-rъ* (Machek, 1957, s. 567). Sprievodným znakom tohto vzdušného prúdu je zvyčajne zvírený prach. Na tento jav upozorňujú názvy ako *prach na ceste, kúdol, kudlí sa* a názvy *kúr, kúrňava* (od pôv. *kurъ* a *kurǫ/kuriti* vo význame „dymiť sa, prášiť sa"; Machek, 1957, s. 228).

Na intenzitu a charakter vzdušného prúdu poukazujú názvy ako *víchor, víchorica, metelica, chumelica* a pod.

Pri výskumoch sme si všimli, že na pomenovanie víru uvádzali informátori nie iba jeden, ale v istých prípadoch aj dva a viac názvov. Získali sme napr. dvojice *vír/bosorka, vír/striga, vír/krútňava, vír/pudivietor, vrieťeňica/bosorka.* Z niektorých bodov sme zaznamenali aj tri názvy, resp. spojenia. Napr. v Liptove sa vyskytujú názvy ako *vír/kúdol/krútňava* v jednom mieste a v Tekove *vír/chumáč/strigi sa krúťia,* v Šariši *vír/vivijaško/čerti še žeňa.*

Názvy na pomenovanie vzdušného víru, pri ktorom nastáva zvyčajne aj lievikovité zvírenie prachu na ceste, sú výrazným príkladom na jednu vrstvu pomenovaní, pre ktorú je charakteristické tzv. maximálne lexikálne členenie. Nazdávame sa, že túto pestrosť pomenovaní možno si vysvetliť tým, že sa tu pomenúva jav, ktorý bol v ľudovej predstave ovládaný zlými, démonickými silami a bytosťami (na to poukazujú názvy *bosorka, striga, šarkan, zlý vietor, čerti sa žeňia* ap.). Táto skupina slov má často tabuový charakter, s čím súvisí taká veľká členitosť názvov, ako aj časté zamieňanie a nahrádzanie základného názvu inými názvami (Oberpfalcer, 1932, s. 404) t. j. uplatňuje sa tu zásada nepomenovať vec pravým menom (Hjelmslev, 1971, s. 63). Tak si možno vysvetliť aj to, že sa získali niekedy aj viaceré názvy jedného javu (napr. *vír/krútňava, vír/bosorka* a i.).

Veľká lexikálna členitosť však naisto súvisí aj s tým, že tento prírodný jav nemožno vždy jednoznačne vymedziť a definovať napr. z tvarového hľadiska. Vzdušný vír zvyčajne trvá iba krátko a máva rozmanitú a neurčitú podobu. Táto neistota v opise javu i jeho tvarová neurčitosť majú odraz aj v pomenovaní tohto prírodného úkazu.

Z nárečových dokladov vidno, že sa na území Slovenska spomínaný vzdušný jav pomenúva veľmi rozmanitými názvami. V spisovnom jazyku na rozdiel od nárečí je už jednotný stav. Prírodný úkaz, pri ktorom sa vzdušný vír točí v tvare lievika, alebo aj miesto v potoku a rieke, kde sa krúti vodný prúd, pomenúva sa jednotným názvom *vír.* V prenesenom význame sa slovo *vír* používa aj na označenie prudkého a neusporiadaného pohybu, a to v takom význame ako slová *vírenie* alebo *chaos* (Slovník slovenského jazyka V, 1965, s.

103—104). V takomto význame sme v nárečiach slovo *vír* nezaznamenali.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. Zostavil A. Habovštiak (lexikálna časť). Vydala SAV, Bratislava 1964 (cyklostyl).

HJELMSLEV, L.: Jazyk. Z dánštiny přeložil a pro české čtenáře upravil Miloš Dokulil. 1. vyd. Praha 1971, 178 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Nakladatelství ČSAV, Praha 1957, 628 s.

OBERPFALCER, F.: Jazykozpyt. Nákladem jednoty českých filologů v Praze 1932, 425 s.

Slovník slovenského jazyka 1—5. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1965.

ROZLIČNOSTI

Banka — Baňanská ulica?

V Piešťanoch, v pripojenej časti za Váhom, ktorá predtým tvorila samostatnú obec, nás prekvapil názov *Baňanská ulica.* Prídavné meno *baňanský* súvisí s názvom bývalej obce *Banka,* ktorej jedna ulica je teraz pomenovaná podľa názvu obce. Je toto prídavné meno utvorené správne?

Aby sme mohli na túto otázku odpovedať, všimneme si, ako sa tvoria prídavné mená od iných názvov obcí podobného typu. Príslušné prídavné mená slovotvorne súvisia s obyvateľskými menami mužského rodu a s prechýlenými názvami ženského rodu.

Tieto tri druhy odvodenín sa tvoria príponami *-an, -anka, -ský,* alebo pri prechýlených názvoch a prídavných menách ich dlhšími variantmi *-ianka (-anka), -iansky (-anský).* Nás zaujíma, k akému základu sa príslušné prípony pridávajú. V mužskom rode je vždy prípona *-an,* preto si v ďalšom budeme všímať len podstatné mená ženského rodu a prídavné mená.

Pri porovnávaní zemepisných názvov utvorených príponou *-ka* (a ich odvodenín) v materiáli zachytenom v Slovníku slovenského

jazyka (VI. zväzok) sme zistili, že na formu odvodzovacej prípony vplýva hláska, ktorá predchádza pred príponou (zakončením) *-ka*.

Ak pred príponou *-ka* predchádza spoluhláska *č*, hláska *k* sa z prípony vynecháva a k zvyšnej časti sa pridávajú kratšie varianty prípon *(-anka, -ský)*. Napr. *Vavrečka — Vavrečanka — vavrečský, Hajnáčka — Hajnáčanka — hajnáčsky.*

Ak sú názvy zdrobneninami k príslušným nezdrobneným názvom, ktoré majú kratšie varianty prípon v odvodeninách, pridávajú sa na rozlíšenie dlhšie varianty prípon. Napr. *Kremnička — Kremničianka — kremničiansky,* ale *Kremnica — Kremničanka — kremnický.* Podobne je to pri dvojiciach *Bystrička — (Banská) Bystrica, Teplička — (Trenčianske) Teplice, Udička — Udiča.* V dvojici *Revúčka — Revúca* sa uvádzajú v SSJ rovnaké odvodeniny: *Revúčanka — revúcky.*

Po sykavkách *s, š, ž* sa pridávajú zväčša dlhšie varianty prípon *(-ianka, -iansky)*, ale skupiny *sč, šč, žč (č* vzniklo zo spoluhlásky *k* v zakončení *-ka)* sa menia na *šť* a *žď* (podobne ako v názve *Pruské — Prušťan, Važec — Važťan).* Napr. *Baška — Baštianka — baštiansky, Haniska — Hanišťianka — hanišťiansky, Vieska — Viešťanka* (krátenie po predchádzajúcej dlhej slabike) *— viešťanský, Prietržka — Prietržtianka — prietržtiansky* (aj *prietržský).* Keď je pri odvodeninách zreteľná súvislosť so základným názvom, pridávajú sa kratšie varianty prípon a spoluhláska *k* odpadá, napr. *Markuška — Markušan — Markušanka — markušský.*

Po ostatných spoluhláskach, ktoré predchádzajú pred príponou *-ka*, sa mení *k* na *č* a pripájajú sa alebo dlhšie varianty prípon, napr. *Vajka — Vajčianka — vajčiansky, Jelka — Jelčianka — jelčiansky* (podobne aj v názvoch na rozlíšenie od príslušných paralelných nezdrobnených foriem: *Modrovka — Modrovčianka — modrovčiansky* oproti *Modrová — Modrovčanka — modrovský, Polomka — Polomčianka — polomčiansky* oproti *Poloma — Polomčanka — polomský),* alebo kratšie varianty prípon, napr. *Petržalka — Petržalčanka — petržalský, Turzovka — Turzovčanka — turzovský.* Kratšie varianty prípon majú aj názvy *Závadka, Dúbravka,* hoci jestvujú paralelné názvy bez prípony *-ka Závada, Dúbrava* a ich odvodeniny sa potom v ničom navzájom neodlišujú. Pri odvodených názvoch od dvojíc *Trnávka — Trnava, Porúbka — Poruba* je rozdiel aspoň v kvantite.

Ako sa ukazuje, prípona *-an* má variant *-čan* (a to v type s adjektívnou príponou *-ský),* ktorá podobne ako aj príslušné prípony na tvorenie obyvateľských názvov sa pripája ku skrátenému základu po odsunutí *k*, napr. *Petržalka — petržalský — Petržalčan).* Na formu prípony vplýva aj tendencia odlišovať odvodeniny zdrobnených názvov s príponou *-ka* od nezdrobnených, základných zemepisných názvov. Podobné rozlíšenie je potrebné aj pri názvoch odvodených od

pomenovania *Banka.* Príslušné odvodeniny sú *Bančan — Bančianka — bančiansky* (je tu prípona *-an,* hláska *č* patrí do základu slova) na rozdiel od odvodenín názvu *(Nová) Baňa: Bančan — Bančanka — banský* (tu je prípona *-čan).* (Tvoreniu derivátov od názvov typu *Banka* venoval pozornosť aj J. Jacko v časopise Slovenská reč, roč. *41,* 1976, s. 102—109, v článku Obyvateľské mená a prídavné mená od deminutívnych názvov typu Kremnička a Divianka). Ale aj inak je pomenovanie *Baňanská ulica* utvorené nesprávne, proti zákonitostiam, ktoré sa v slovenčine pri tvorení podobných názvov uplatňujú. Zastiera sa v ňom totiž súvis so základným názvom *Banka.* Názov uvedenej piešťanskej ulice má správne znieť *Bančianska ulica.*

K. Palkovič

Letnina

Slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa ustavične obohacuje aj z nárečí. Z tohto zdroja sa čerpajú najmä také pojmy a významy, ktoré sú typické pre vidiecky spôsob života intímne spätý s prírodou. Sem patrí aj poľovníctvo v širokom zmysle slova, t. j. ak poľovníctvo chápeme nielen ako lov zveri, ale aj ako chov a ochranu zveri.

Poľovník sa teda stará o zver po celý rok; pravdaže, najviac starostí má v zime, keď sa treba starať o prikrmovanie zveri. Používa sa pritom najmä objemové a jadrové krmivo. Medzi objemové krmivá patrí seno, ďatelina a letnina. Letninou rozumieme vysušené menšie i väčšie vetvičky lesných krov a drevín, napr. vetvičky z ostružiny, rakyty, osiky, jaseňa, lipy, vŕby, duba, hrabu, brestu, brezy, čučoriedok, stonky žihľavy ap., ako to čítame v knižke Martina Kulicha *Praktický poľovník* (Príroda, Bratislava 1976). V podstate ide teda o mladé výhonky s listami, ktoré zver môže skonzumovať celé.

Slovo *letnina* sa zaznačuje v Slovníku slovenského jazyka II, s. 36, ako nárečové a dokladá sa jeho hláskový variant *letina.* Z poľovníckej a chovateľskej literatúry by sa však dali uviesť doklady, ktoré svedčia o spisovnosti slova *letnina.* Pravda, je to slovo, ktoré sa dostalo do spisovnej reči z nárečí. Dnes ho však už pociťujeme ako zaužívaný termín.

J. Ružička

Profesie v inzerátoch

V príspevku Názvy niektorých profesií (KS, *9,* 1975, s. 216—218) sme písali o názvoch nových profesií používaných v inzertnej časti

denníka Práca. V tomto príspevku sa chceme venovať názvom ďalších profesií, s ktorými sme sa stretli v inzertnej časti viacerých slovenských denníkov.

Vo Východoslovenských novinách (22. 7. 1975, s. 5) sme sa dočítali, že Interhotel Slovan Košice prijme *myčky*. Sloveso *myť*, z ktorého je podoba *myčka* utvorená, hodnotí Slovník slovenského jazyka II (ďalej SSJ) ako zriedkavé nedokonavé sloveso (s. 209). Hoci sa v súčasnej spisovnej slovenčine príponou *-č* veľmi často tvoria názvy osôb vykonávajúcich činnosť vyjadrenú slovesným základom (J. Horecký, Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, SPN 1971, s. 87; tenže, Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 79), nie je vhodné zo zriedkavo používaného, ba takmer už zaniknutého slovesa *myť* tvoriť príponou *-č* názov osoby *myč* a z neho prechyľovacou príponou *-ka* ženskú podobu *myčka*, pretože v súčasnej spisovnej slovenčine je už ustálené podstatné meno *umývač*, utvorené príponou *-č* z nedokonavého slovesa *umývať*. Podstatnými menami *umývač/umývačka* môžeme v súčasnej spisovnej slovenčine výstižne nazvať osobu, ktorá sa zamestnáva umývaním niečoho, napriek tomu, že príponou *-č* sú zo slovesa *umývať* v súčasnej spisovnej slovenčine utvorené aj homonymá (názvy vecí a strojov). SSJ IV (s. 678) uvádza ako samostatné heslá *umývač* až v troch prípadoch. Pri druhom hesle SSJ zaznačuje tieto významy: 1. misovitá nádoba na umývanie (lavór); 2. zried. umývadlo; 3. zastar. umývací stolík, umývadlo. Tretie heslo *umývač* i *umývačka* vykladá SSJ ako technický termín na pomenovanie zariadenia (stroja) na umývanie. V súčasnom jazyku sa vyskytujú viaceré homonymné názvy (dvojice) tohto typu, napr.: *triedič* (človek) — *triedič* (stroj), *dierovač* (robotník) — *dierovač* (stroj), *vodič* (auta) — *vodič* (prúdu).

Pretože v súčasnosti sa stále viac rozširuje skupina podstatných mien utvorených z nedokonavých slovies príponou *-č*, ktoré označujú určitú stálu činnosť chápanú ako zamestnanie, veľmi často sa s takýmito pomenovaniami stretáme aj v inzerátoch našich denníkov. Napr. z inzertnej časti denníka Pravda (22. 7. 1975, s. 4) sme si poznačili názvy profesií *podväzovačka* a *stavačka*. Spomenuté názvy osôb sú utvorené z mužských názvov *podväzovač a stavač* prechyľovacou príponou *-ka* a mužské názvy sa utvorili príponou *-č* zo slovies *podväzovať* a *stavať*.

V inzertnej časti denníka sa ďalej uvádza, že Chemické závody Juraja Dimitrova ponúkajú vhodné a perspektívne zamestnanie v ďalších profesiách, a spomína sa aj profesia *aparátnika*.

SSJ I (s. 38) zaznačuje heslo *aparátnik* ako slovo hovorového štýlu (zvyčajne v pejoratívnom význame), ktorým sa označuje pracovník

istého aparátu. Heslo *aparát* však SSJ I zachytáva v prvom význame ako technický termín; je to prístroj, napr. *fotografický, telefonický, premietací aparát.* Práve na tento význam slova *aparát* v súčasnej spisovnej slovenčine nadväzuje nové slovo s príponou *-nik: aparátnik.* Podstatné meno *aparátnik* označuje teda aj osobu, ktorá obsluhuje istý aparát. J. Horecký (ibid., s. 92 a 83) pri názvoch osôb utvorených príponou *-ník* konštatuje, že „v dnešnom jazyku najproduktívnejší je typ, v ktorom sa názvy osôb tvoria podľa vecí, o ktoré sa starajú: *záhradník, strojník, lodník, žeriavnik, skladník, školník, lesník, povozník, požiarnik...*". Podstatné meno *aparátnik* s významom „osoba obsluhujúca aparát" treba zachytiť aj v SSJ. Upozornil naň už dávnejšie J. Horecký (pozri Slovenské odborné názvoslovie, *5,* 1957, s. 162).

V denníku Práca (22. 7. 1975, s. 7) sa písalo, že Podpolianske strojárne v Detve prijmú robotníkov na profesie *horizontkár, revolverár* a *vodič multikaru.* Čo označujú tieto podstatné mená?

Podstatné meno *horizontkár* je v spisovnej slovenčine utvorené príponou *-ár* z podstatného mena *horizontka.* Príponou *-ár* sa tvoria názvy osôb, ktoré sa zaoberajú konkrétnou vecou označenou základným podstatným menom. V našom prípade základným podstatným menom je slovo *horizontka.* J. Horecký pri názvoch vecí s príponou *-ka* v citovanej literatúre (s. 125, 112) hovorí, že „malú, ale živú skupinu tvoria také podstatné mená, v ktorých prípona *-ka* má vlastne len funkciu prevádzať združené pomenovania do podoby jedného podstatného mena. Sú to podstatné mená ako *dvojkolka, trojkolka, motorka;* patrí sem aj *príručka, trojčlenka*". Aj podstatné meno *horizontka* je utvorené príponou *-ka* skrátením združeného pomenovania *horizontová (horizontálna) vyvrtávačka (vŕtačka),* pričom prípona *-ka* má tu iba funkciu utvoriť zo združeného pomenovania jednoslovné pomenovanie.

Zo združených pomenovaní *bodové zváranie,* resp. *švové zváranie* sú utvorené názvy zváracích strojov *bodovka* a *švovka,* s ktorými sme sa stretli v inzertnej časti denníka Pravda (29. 7. 1975, s. 4). Z podstatných mien *bodovka* a *švovka* možno príponou *-ár* utvoriť podstatné meno *bodovkár* a *švovkár* ako pomenovanie osôb, ktoré sa zaoberajú bodovým, resp. švovým zváraním na príslušných strojoch.

Výraz *revolverár* používaný v strojárstve hodnotí SSJ III (s. 736) ako slangové slovo a jeho význam opisuje takto: „pracovník pri revolverovom sústruhu, revolverovej točovke". Aj podstatné meno *revolver* v treťom význame hodnotí SSJ III (s. 735) ako slangové slovo s významom „revolverový sústruh, revolverová točovka". V spisovnej slovenčine (ako ukazujú doklady) bude treba podstatné meno *revolverár* hodnotiť ako spisovné slovo, resp. ako odborný termín.

V SSJ sa podstatné meno *multikar* (vodič multikaru) nezachytáva. V denníku Práca (19. 6. 1975, s. 2) sme toto slovo našli vo vete: *V činnosti bude 10 polievacích áut, 4 multikáry, 2 samozberače a 2 kontajnery.* Podľa citovaného textu by sa mohol predpokladať základný tvar *multikár,* resp. *multikára.* V SSJ I (s. 676) sa heslo *kára* v prvom význame vykladá ako dvojkolesový ľahký vozík, zvyčajne ťahaný ručne. V tom istom hesle sa ďalej uvádza, že v prenesenom význame sa toto slovo používa v hovorovom štýle aj ako expresívny výraz na pomenovanie vozidla, najmä auta. Naproti tomu v zloženom slove *autokar,* ktorým sa pomenúva veľký autobus na prepravu väčšieho množstva osôb (na výlety, zájazdy), je v druhej časti podoba *-kar;* túto podobu treba pripojiť aj k prvej časti latinského pôvodu *multi-* (= mnoho); *multikar.* Prevzatým podstatným menom *multikar* sa pomenúva viacúčelové vozidlo (auto). V spisovnej slovenčine sa v súčasnosti tvoria viaceré nové slová, ktoré v prvej časti majú podobu *multi-* (napr. *multiservis).*

V Nedeľnej Pravde (25. 7. 1975, s. 21) sme sa v inzertnej časti stretli s názvom *tarifér.* Slovo *tarifér* sme si vypísali aj z inzertnej rubriky denníka Pravda (30. 7. 1975, s. 4). Podstatné meno *tarifér* je utvorené od slova cudzieho pôvodu *tarifa* príponou *-ér.* J. Horecký v Slovenskej lexikológii I (s. 109) a v Slovotvornej sústave slovenčiny (s. 98) konštatuje, že „pomerne produktívny je slovotvorný typ s príponou *-ér.* Pravda, vzťah k predmetu označenému slovotvorným základom je dosť voľný: *destilatér, asfaltér ...".* Podstatným menom *tarifér* sa označuje osoba, ktorá určuje stupnicu, sadzbu úradne stanovených poplatkov, ktorá pracuje s tarifami. So zreteľom na odvodzovací základ (tarifa) sa však ako vhodnejšia ukazuje podoba *tarifár/tarifárka.* Obidve slová treba doplniť do SSJ.

V uvedenej inzertnej časti Nedeľnej Pravdy sme si ešte všimli názov profesie *lisiar,* v neinzertnej rubrike na s. 3 sa však vyskytla podoba *lisár.* SSJ II (s. 49) uvádza slová *lisár* i *lisiar,* ale hodnotí ich ako hovorové a vedľa nich uvádza podobu *lisovač.* Nazdávame sa, že ak slovo *lis* je v spisovnej slovenčine spisovné (neutrálne), môžeme z neho príponou *-ár* (resp. jej variantom *-iar)* utvoriť neutrálne slovo *lisár* i *lisiar.* Pravda, jeho význam by bol „kto vyrába lisy, kto sa zaoberá lismi" — porov. *strojár, nástrojár.* Ak ide o toho, kto lisuje, treba používať podobu *lisovač.*

Vznik nových profesií súvisí s úzkou špecializáciou pracovníkov jednotlivých ekonomických i administratívnych odvetví. Bude dobre, ak názvy nových profesií bude registrovať aj SSJ. Pri ďalších vydaniach SSJ treba s týmito názvami rátať.

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

XXII. Hviezdoslavov Kubín

V dňoch 6.—10. októbra 1976 uskutočnil sa v Dolnom Kubíne už dvadsiaty druhý ročník tradičnej súťaže amatérskych recitátorov z celého Slovenska, známej ako *Hviezdoslavov Kubín.*

Podľa teraz platnej koncepcie tohto vrcholného podujatia na poli umeleckého prednesu u nás bol minuloročný *Hviezdoslavov Kubín* festivalom dospelých recitátorov. Detský prednes sa totiž predstavil iba jedným krátkym nesúťažným programom zostaveným z vybratých (nie najlepšie) prednesov recitátorov nižších vekových kategórií z jednotlivých slovenských krajov.

Hlavnú náplň programu *XXII. Hviezdoslavovho Kubína* tvorili súťaže v prednese poézie a prózy v obidvoch kategóriách dospelých recitátorov, a to vo štvrtej kategórii (15—19 roční; tu sa však žiada podotknúť, že pri tejto vekovej kategórii by bolo azda správnejšie a primeranejšie hovoriť o „prednese mladých", a nie o „prednese dospelých", veď žiaka 1. ročníka gymnázia alebo učňovskej školy ťažko možno považovať za „dospelého" — ako človeka i ako recitátora) a v piatej kategórii (nad 19 rokov). Okrem toho pripravili organizátori aj niekoľko ďalších podujatí, na ktorých znelo umelecké slovo v podaní našich najlepších amatérskych recitátorov; bol to napr. zaujímavý program zostavený z diel našich starších a súčasných básnikov *(Krása duše nezná času),* ďalej spomienkový program z poézie T. H. Florina *(Návšteva),* vystúpenie Študentského divadla FF UPJŠ v Prešove *(Blšinec),* Plastického divadla z PdF UK v Trnave *(Som cesta, voz i pohyb),* divadla Orfeus z Prahy *(Rozházené kopretiny)* a ďalšie.

Súťažné i nesúťažné vystúpenia jednotlivých recitátorov a kolektívov mali dobrú úroveň a poskytli účastníkom mnoho hlbokých umeleckých zážitkov. Zjavil sa tu pekný počet nových, nádejných recitátorov, pozitívne výsledky zaznamenalo úsilie o skvalitnenie dramaturgie umeleckého prednesu i snaha o modernizáciu a ďalšie tvorivé impulzy v oblasti samej interpretácie umeleckého textu.

Na tomto mieste sa žiada obšírnejšie hovoriť o tom, ako sa na celkových pozitívnych výsledkoch minuloročného Hviezdoslavovho Kubína zúčastňoval jeden z najdôležitejších komponentov dobrého, esteticky pôsobivého a účinného prednesu, a to vysoká kultúra reči každého recitátora, inými slovami, ako sa recitátorom (a ich učiteľom, resp. režisérom) podarilo v ich vystúpeniach — súťažných i nesúťažných — akceptovať oprávnené vysoké požiadavky na bezchybnú a peknú slovenskú spisovnú výslovnosť.

Žiaľ, hneď na začiatku treba uviesť, že v tomto ohľade úplnú spokojnosť vysloviť nemožno. Popri takých recitátoroch, u ktorých správna a pekná výslovnosť bola organickou — a prirodzenou — zložkou ich recitačného výkonu (spomenieme aspoň P. Vilhana z Banskej Bystrice, E. Kalnickú z Martina, M. Oľhu z Košíc a G. Karolovú z Michaloviec), bolo tu totiž ešte dosť

takých, ktorým robili ťažkosti aj elementárne zásady spisovnej výslovnosti. Na základe získaných poznatkov možno o tejto problematike urobiť niekoľko zovšeobecňujúcich záverov.

Predovšetkým treba znova konštatovať už dávnejšie známu okolnosť (tu sa opierame aj o poznatky z iných súťaží a prehliadok v umeleckom prednese), že v prednese dospelých recitátorov (najmä v V. kategórii) je oveľa viac prípadov nerešpektovania spisovnej výslovnostnej normy než u recitátorov nižších vekových kategórií (teda žiakov ZDŠ). Poukazuje to nielen na väčšiu mieru nepriaznivého vplyvu nedostatočnej úrovne jazykovej praxe u nás na túto vekovú kategóriu recitátorov, ale aj na to, že výslovnosti nevenujú dostačujúcu pozornosť tí, čo s umeleckým prednesom aktívne pracujú — teda priamo recitátori, konzultanti, režiséri, ale nezriedka ani hodnotiace komisie, ktoré výslovnostné chyby neberú do úvahy pri hodnotení jednotlivých prednesov (aj na minuloročnom Hviezdoslavovom Kubíne sa iba všeobecne konštatovalo, že viacerí recitátori robili výslovnostné chyby, ale konkrétne sa na zistené chyby ani na príslušných recitátorov nepoukázalo — na druhej strane sa však často hovorilo aj o menej podstatných chybách).

Najväčšiu frekvenciu mali chyby vyplývajúce z nerešpektovania pravidla o asimilácii spoluhlások, o splývavej výslovnosti a o mäkkej výslovnosti skupín *le, li, lie.* Kým prvý a druhý okruh chýb je rovnomerne zastúpený u recitátorov zo všetkých slovenských krajov, zatiaľ chyby vo výslovnosti skupín *le, li, lie* (resp. mäkkého *ľ* vôbec) prevažujú u recitátorov zo západného, čiastočne i zo stredného Slovenska. To zasa naznačuje, že problémy s asimiláciou a viazanou výslovnosťou v umeleckom prednese sú celoslovenského rázu, kým ťažkosti s výslovnosťou mäkkého *ľ* sa viac-menej viažu na tie nárečové oblasti, v ktorých je výslovnosť tejto hlásky neznáma, resp. známa v menšom rozsahu ako v spisovnom jazyku (na druhej strane však možno s potešením konštatovať, že u recitátorov z východného Slovenska už prestali byť problémom kvantita a prízvuk ako typické nárečové znaky, ktoré predtým častejšie charakterizovali „východniarov"). Konkrétna ide o takéto chyby:

1. *uš načisto..., veriť jej..., budeš večší..., keť na koncertoch..., noc mala..., prostích rukách...,* a pod.;

2. *ľ ázijskej..., s' orechmi..., s' otáskou..., na' učte...* a pod.;

3. zanedbávanie rozdielu medzi hláskami *l* a *ľ: lebo, len, lekár, kolená, chlebová pálenka, ležala, poslední, ale, príležitosť, lepších, velební, slepnutie, lehota, list, príliš, tlieskaňie; mislel, telesnosť, namislení, osvetlení; ľ škole, v ďivadle, husle; zle, stále* (adv.); *boli, milovali; zastrelil; huslista; starostliví, stolík, oslík* a pod.

Treba dodať, že väčšina z tých recitátorov, u ktorých sme uvedené chyby zbadali, má snahu o spisovnú výslovnosť; chyby v ich prednesoch sú „nedôsledné", ba až výnimočné. Svedčia však o tom, že dôsledne spisovná výslovnosť sa u nich stala len vecou súťažného prednesu, a nie vecou každodennej jazykovej praxe. Len veľmi málo bolo takých, čo isté chyby robili „dôsledne" (škoda, že k nim patril aj inak veľmi dobrý recitátor M. Šustek z Trnavy).

Zriedkavejšie, ale predsa u viacerých recitátorov sa vyskytli aj prípady nesprávnej výslovnosti *ľ* v tých pozíciách, v ktorých sa mäkkosť graficky zaznačuje: *velmi, posťel, vedla, zludovel, dosiahnuťelné, ňeznesiťelné* a pod.

U niekoľkých recitátorov sme počuli nesprávne vyslovovať skupiny spoluhlások: *tížňe, prázne, šťasná, radosná* a pod.

Okrem jedného pokusu všetci recitátori vyslovovali samohlásku *ä* ako *e: večší, peť* a pod. Niektorým zasa robila ťažkosti výslovnosť dvojhlásky *ô: vobec, bože moj, kvoli* a pod.

Ojedinele sa vyskytli aj chyby: *ku Hronu, ƒ sošiťe, kdosi.*

Treba len veriť, že budúci, XXIII. Hviezdoslavov Kubín prinesie v tomto smere radostnejšie výsledky. Na to však treba, aby sa otázkam spisovnej výslovnosti v umeleckom prednese venovala náležitá pozornosť po celý rok a na všetkých stupňoch súťaží a prehliadok, a to zo strany všetkých, čo s umeleckým prednesom pracujú.

L. Bartko

Slovensko-slovinský slovník

(Viktor Smolej: Slovaško-slovenski slovar. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1976. 448 s.)

V polovici roku 1976 vyšiel v Ľubľane *Slovensko-slovinský slovník.* Jeho autorom je známy slovinský slovakista Viktor Smolej, ktorý pred niekoľkými rokmi účinkoval ako lektor slovinčiny na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave i ako lektor slovenčiny na Filozofickej fakulte ľubľanskej univerzity. Keďže ide o prvý slovensko-slovinský slovník, pokladáme za primerané i potrebné bližšie sa s týmto dielom zaoberať.

Slovensko-slovinský slovník patrí svojím rozsahom medzi slovníky malého typu. Vzhľadom na tento typ pokladáme výber slov v slovníku za vhodný. Zaiste by bolo možné uvažovať, či isté slovo má v takomto slovníku miesto, či tam namiesto neho nemalo byť iné slovo; týmto veciam tu však nebudeme venovať pozornosť. Výber slov v zásade vyhovuje kritériám malého dvojjazyčného slovníka.

Pokiaľ ide o spracovanie jednotlivých hesiel, autor slovníka vychádza dôsledne z princípu ekvivalencie, to znamená, že v slovníku sa uvádzajú iba ekvivalenty a že sa heslá nečlenia na významy daného slova vo východiskovom jazyku. To treba hodnotiť ako klad slovníka rovnako ako skutočnosť, že sa v slovníku uplatňuje sémantizácia, čím sa pri jednotlivých ekvivalentoch spresňuje obsah príslušného ekvivalentu. Tu však máme istú pripomienku. Na niektorých miestach sa ako synonymný ekvivalent uvádzajú spojenia, ktoré sú vlastne sémantizáciou príslušného ekvivalentu, napr. pri hesle *hláskoslovie* sa popri ekvivalente *glasoslovje* uvádza aj spojenie *znanost o glasovih* (= veda, náuka o hláskach); pri hesle *hlásnik* sa popri ekvivalente *glasnik* zaznamenáva spojenie *nočni čuvaj na vasi* (= nočný strážca na dedine). Podľa lexikografickej teórie nie sú uvedené spojenia ekvivalenty, je to vlastne výklad daného ekvivalentu a ten sa má chápať a v slovníku aj zaznačiť ako sémantizácia.

Gramatické údaje sa uvádzajú v takom rozsahu, ktorý je v slovníkoch bežný. Všetky heslové slová sú zaradené do príslušného slovného druhu. Pri podstatných menách sa uvádza tvar 2. pádu jednotného čísla, v niektorých prípadoch aj tvar 1. pádu množného čísla; pri podstatných menách ženského a stredného rodu aj tvar 2. pádu množného čísla (pri ženských podstatných menách typu situácia sa uvádzajú aj tvary 3. a 6. pádu množného čísla). Pri slovesách sa uvádzajú tvary 3. osoby jednotného a množného čísla a pri dokonavých slovesách sa označuje aj vid príslušného slovesa. Pri niektorých prídavných menách sa uvádza komparatív, napr. *hlboký — hlbší.* Tieto údaje pokladáme pre daný typ slovníka za dostačujúce.

Neprimerané sa nám v slovníku vidí to, že autor sa pri spracúvaní slovníka vzdal akéhokoľvek hodnotenia slov na štýlovej a časovej osi. Táto skutočnosť do značnej miery skresľuje obraz slovenskej slovnej zásoby, a to najmä preto, že podľa *Slovensko-slovinského slovníka* to vyzerá tak, akoby všetky slová, ktoré sa v slovníku uvádzajú, boli na štýlovej a časovej osi neutrálne, bez akéhokoľvek príznaku. To však nezodpovedá objektívnej realite, lebo mnohé slová v slovníku sú jasne príznakové, napr. slovo *krvák* patrí do hovorového štýlu, podobne aj slová *ulievač, ulievak, esesák, fagan, ješák, flámovať* sú hovorové lexikálne jednotky; predložka *krem* (= okrem) je zasa nárečová; podstatné meno *ručaj* treba charakterizovať ako knižné slovo atď.

Vzhľadom na malý rozsah slovníka sa frazeológia uvádza v primeranom množstve, čo hodnotíme ako klad slovníka. Frazeologické jednotky sa v slovníku nezaznamenávajú za osobitnou značkou, ako to zvyčajne v slovníkoch býva, lež jednoducho medzi exemplifikáciou príslušného hesla. Nazdávame sa, že kritériám modernej lexikografickej práce by lepšie vyhovovalo, keby sa frazeologické spojenia boli uvádzali za istou značkou. Ak sme k uvádzaniu frazeologických spojení v slovníku zaujali pozitívny postoj, nemôžeme to urobiť pri terminológii, lebo tá sa v slovníku nezaznamenáva vôbec. To pokladáme za nedostatok slovníka. Pre lepšiu použiteľnosť slovníka bolo rozhodne potrebné uviesť v ňom aspoň súčasné, živé a najbežnejšie termíny a terminologické spojenia.

Niekoľko poznámok máme k normatívnej stránke slovníka. V hesle *previesť* sa zaznamenávajú nenáležité spojenia *previesť zmeny, previesť očistu, previesť voľby;* podobne v hesle *prevádzať* je zachytené nenáležité spojenie *prevádzať remeslo.* V tomto prípade stačilo nazrieť do ktorejkoľvek slovenskej jazykovej príručky a autor slovníka by bol ľahko zistil, že uvedené spojenia nie sú v spisovnom jazyku na mieste. Nepríjemne prekvapuje, že sa v slovníku vyskytujú aj pravopisné chyby. Tak sa v ňom ako heslové slová zaznamenávajú podoby: *zpráva, zpravodaj, zpravodajca, zpravodajkyňa, zpravodajský,* hoci už skoro desať rokov sú v Pravidlách slovenského pravopisu kodifikované podoby: *správa, spravodaj, spravodajca, spravodajkyňa, spravodajský.* Heslo *správa* (vo význame novina) sa odkazuje na nenáležitú podobu *zpráva.* Odkazovanie nenáležitých pravopisných podôb *sjazd* gl. *zjazd, sjazdový* gl. *zjazdový, sbor* gl. *zbor, sborista* gl. *zborista, sborník* gl. *zborník, sborovňa* gl. *zborovňa, sväz* gl. *zväz, sväzák* gl. *zväzák, sväzový* gl. *zväzový* nebolo v slovníku potrebné. Pri hesle *ústava* je zaznačené spojenie *ústava Československej Socialistickej Republiky;* v spisovnej slovenčine sa

uvedené spojenie píše správne *ústava Československej socialistickej republiky*. Takýchto priestupkov proti pravopisnej norme by bolo možné uviesť aj viac, nám však nejde o rozmnožovanie podobných prípadov. Chceli sme len ukázať, že by bolo bývalo užitočné, keby sa bol dal rukopis slovníka posúdiť aspoň jednému slovenskému lexikografovi. Boli by sa tak odstránili zbytočné chyby a hodnota slovníka by sa tak bola rozhodne zvýšila.

Na záver našich poznámok treba povedať, že i napriek istým výhradám, ktoré sme tu uviedli, vítame vydanie *Slovensko-slovinského slovníka* ako čin, ktorý poslúži dorozumievacím potrebám dvoch bratských národov.

Š. Michalus

O štruktúre textu

Dnes už štylistika nie je tým, čím bola povedzme pred niekoľkými desiatkami rokov, t. j. výberom a spôsobom usporiadania slov alebo konštrukcií do celkov. Čoraz viac ju zaujíma funkčné hľadisko, adresát, popri intralingvistických (vnútrojazykových prvkoch i prvky paralingvistické i extralingvistické (mimojazykové). Vidieť text v podobe takéhoto komplexného celku, majúceho istú štruktúru, je mimoriadne dôležité aj (a možno predovšetkým) pre dnešného publicistu.

Najmä táto skutočnosť podnietila J. Mistríka, nášho významného bádateľa v oblasti štylistiky, napísať prácu *Štruktúra textu* (1. vyd. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu 1975. 94 s.). Autor síce pôvodne plánoval, ako o tom píše v úvode, pripraviť štúdiu o zvukovej interpretácii textu, no ukázalo sa mu, že interpretácii tohto druhu musí predchádzať opis štruktúry textu. S týmto konštatovaním treba súhlasiť. Hoci zvukový prejav je z viacerých hľadísk primárny, na zistenie zákonitostí zvukovej reči, t. j. na ciele vedeckej analýzy treba určiť najprv podmienky, resp. prostredie, v ktorom tieto zákonitosti pôsobia. V štylistických prácach má však J. Mistrík vždy blízko k zvukovej interpretácii textu, či už máme na mysli jeho monografické práce, napr. Intonácia rozhlasovej reči (1961), Slovosled a vetosled v slovenčine (1966), Štylistika slovenského jazyka (1970), Hovory s recitátorom (1971), Úvahy s recitátorom (1974), alebo jeho časopisecké príspevky. Rovnako aj v recenzovanej práci sa možno dosť dozvedieť o zvukovej interpretácii, nehovoriac už o záverečnej kapitole, ktorá je celá venovaná intonácii súvislého textu.

V prvej kapitole prvej časti sa preberá história a literatúra danej problematiky. V slovenskej jazykovede o otázkach štruktúry textu písal vlastne iba autor a F. Miko, resp. M. Patáková a E. Bajzíková. Stručne sa resumujú ešte príspevky českých autorov (Skalička, Daneš, Bečka, Hausenblas, Palek) i niektorých zahraničných autorov. Z prehľadu dobre vidieť, aká mladá je ešte náuka o výstavbe a skladbe textu. V druhej kapitole prvej časti sa vymedzujú základné pojmy problematiky štruktúry textu. Žiada sa tu predovšetkým zreteľne diferencovať medzi pojmami *veta, výpoveď* a *text*. Rozdiel medzi vetou a výpoveďou sa môže diferencovať veľmi rozmanito — v recenzovanej knižke sa výpoveď od vety (vyčlenenej klasicky) odlišuje

predovšetkým tým, že výpoveď si nevyhnutne pomáha konsituáciou, t. j. je nevetnou výpoveďou, ekvivalentom vety. Text podľa autora je skupina viet (zrejme aj výpovedí), ktoré sú niečím pozväzované. Pre vymedzenie pojmu *text* je významné aj jeho porovnanie s komunikátom (obsahovo a formálne uzavretým jazykovým prejavom). Stručne a zreteľne sú vysvetlené aj ďalšie termíny (odsek, kapitola, konexia, konektor, hypersyntax atď.).

V prvej kapitole druhej časti (s. 21—62) publikácie autor upriamuje pozornosť na konektívne prostriedky v štruktúre textu, lexikálne, syntaktické, morfologické a paralingvistické, a to rekurzívne (obracajúce pozornosť percipienta smerom dozadu, napr. *Náš most je už postavený. Nemal totiž pevné základy.)* i prospektívne (sústreďujúce percipientovu pozornosť dopredu, napr. *Dovoľte, aby som dodal ešte toto. Vzájomná kontrola nemôže uškodiť.)*. Priraďovacie spojky a uvádzacie častice sa označujú súhrnným názvom *modálne konektory.* Kontkrétne sa upozorňuje napríklad na tie prípady, kde sa anakolúty nejavia ako chyby, ale kde naopak dôsledné rešpektovanie „korektnej" väzby je príznakové, štylizované. I keď podľa autora toto narušenie gramatickej stavby možno tolerovať, ba i podporovať, neplatí to pre všetky prípady. Vymedzená je na to iba oblasť umeleckých textov, beletristických žurnalistických útvarov, rečníckych a hovorových prejavov.

V druhej kapitole druhej časti (s. 63—77) sa autor venuje kohéznosti (súdržnosti) textu, osobitne jazykovému charakteru iniciálového slova nasledujúcej vety, hĺbkou rekurencie novej vety a charakterom okolia, v ktorom sa konektor nachádza, t. j. najdôležitejším formálnym prostriedkom vyjadrujúcim stupeň kohézie textu.

Zaujímavá, hoci veľmi stručná je záverečná kapitola o rytme a zvukovej interpretácii textu. Rytmus autor chápe neobyčajne široko ako striedanie vôbec. Rytmus v texte sa chápe ako „uvedomovanie si etáp textu" (s. 70). Na takto ponímaný rytmus vplýva potom najmä glutinácia, ďalej rekurencia, junktúra, aktuálne členenie, expresívnosť a iné vlastnosti skladby. Upozorňuje sa, že rytmicky nevyvážené, až defektné sú často texty, ktoré sa nasilu redakčne skracujú alebo menia. V redaktorskej a korektorskej praxi sa dakedy naozaj nevenuje dosť pozornosti tejto stránke redigovania textu.

Hypersyntax ako mladá disciplína ešte nemá vypracované, resp. ustálené pojmoslovie. Každá takáto práca je preto príspevkom i k rozvoju jej terminológie, čo možno doložiť dokladmi aj z tejto publikácie. Ak sa však v publikácii atribút *prospektívny* (porov. nový termín *prospektívny konektor)* zamieňa podobou *perspektívny,* ide zrejme iba o bežnú korektorskú chybu. Zdá sa nám, že termín *tempo-rytmus* — u Stanislavského spojený so sebapociťovaním, psychickým stavom človeka — sa tu chápe viac „textovo", bližšie k jeho etymologickému významu, skôr ako vlastnosť textu. Vecou na diskusiu ostane však aj to, či pre vedecký text je skutočne príznačné také silné smerovanie ku kurzorickosti, ako to naznačuje autor, a či práve vedecký text sa nelíši napr. od spravodajského (žurnalistického) tým, že je určený na analytické čítanie. V každom prípade však práca *Štruktúra textu* predstavuje ďalší krok k vytýčenej úlohe — spoznať a komplexne opísať text ako východisko (a zároveň cieľ i výsledok) procesu komunikácie.

S. Ondrejovič

Metodická príručka o vyučovaní slohu

V metodickej príručke pre učiteľov vydanej pod názvom *Slohové rozbory v ukážkach* (Bratislava, SPN 1975, 164 s.) si autorky M. Patáková a V. Betáková vytýčili úlohu nájsť spôsob, *„ako nadviazať osnovami predpísanú tematiku zo slohu na jazykové témy v 6.—9. roč. základnej školy"* (s. 5).

V práci vystupujú do popredia dva základné ciele: 1. zvýrazniť potrebu jazykovo-štylistických rozborov na hodinách slohu, lebo pri vyučovaní slohu sa tento aspekt zanedbáva, a vysvetliť postupy pri jeho realizácii; 2. zaradiť jazykovo-štylistický rozbor do prvej fázy vyučovacieho procesu — do prípravy žiakov na slohovú prácu.

Príručka má dve základné časti. V prvej autorky podávajú rozbor základných slohových postupov (rozprávanie, opis, informácia) preberaných od 6. po 9. roč. ZDŠ. V druhej časti sa rozoberá problematika jazykových štýlov (s využitím poznatkov z rozboru slohových postupov). Teoreticky autorky vychádzajú z kníh J. Mistríka *Štylistika slovenského jazyka* a *Kompozícia jazykového prejavu.*

Rozbory pri jednotlivých slohových postupoch sú dvojaké: vysvetľovacie a nácvičné. Vysvetľovacími rozbormi sa na konkrétnych ukážkach určujú štylistické javy v rozoberaných textoch, napr. pri odlíšení odborného opisu od umeleckého opisu (s. 58—59) sa porovnáva využívanie konkrétnych a citovo neutrálnych podstatných mien *(korytnačka, telo, pancier* atď.) so zdrobnenými podstatnými menami *(domček, jarček, chlapiatko* atď.), ktoré sú citovo zafarbené. Podobne sa postupuje pri prídavných menách použitých v spojeniach *korytnačka obrovská, kostený a rohovitý pancier* oproti spojeniam *biely domček, prekrásny júnový deň.* Sú to vhodne využité základné prístupy k textu, ktoré majú žiakom uľahčiť pochopenie pojmu štylistická diferenciácia textov vo všetkých ukážkach. Nácvičné rozbory vedú žiakov k samostatnej alebo ku skupinovej práci s textom (vo forme otázok, príkazov a pod.). Napr. pri nácviku opisu v 7. roč. (s. 77) sa okrem iného žiada odpovedať na otázky: 2. Ktorá časť ukážky by sa dala nazvať čistým opisom? 6. Ktoré slovné druhy sa v druhom odseku zvýrazňujú tým, že sa slovesá celkom vypúšťajú? (podstatné mená a prídavné mená). V úlohách je hneď uvedené aj riešenie otázok.

Rozbory slohových ukážok sa demonštrujú na dvoch typoch textov: využívajú sa texty z učebníc ZDŠ a texty zámerne vybraté autorkami na splnenie istých výchovno-vyučovacích cieľov.

Osobitne treba v tejto metodickej príručke vyzdvihnúť zvýraznenie sémantickej stránky jazykových javov. K rozboru javov sa nepristupuje formálne, ale forma sa spája s funkciou, obsahom, napr. pri slovesách sa neurčuje len ich tvar, jeho použitie, ale dbá sa aj na slovný význam: pohyb — *vyskočil, uháňal, vrúti sa;* činnosť — *radili sa, kričí, zašepkala* a pod. Autorky v práci zdôrazňujú aj spätosť s praxou, sú proti samoúčelnosti v jazykovom vyučovaní, napr. upozorňujú na využívanie poznatkov z tvaroslovia a slovnej zásoby (s. 88). Práve tento moment treba osobitne podčiarknuť, lebo odtrhnutosť jazykového vyučovania od praxe je dodnes príčinou ne-

dostačujúceho ovládania spisovného jazyka v každodennej praxi.

Z jazykovej stránky sa v texte príručky vo zvýšenej miere používajú ukazovacie zámená a príslovkové zámená v tzv. „učiteľských" vetách (v otázkach adresovaných žiakom), ale aj v iných častiach textu. Zdá sa, že kvalita textu by neutrpela, keby sa tieto prostriedky boli používali striedmejšie.

Záverom sa ešte dotkneme otázky štýlov. Pri delení funkčných štýlov sa autorky pridržajú jednak učebných osnov, jednak rozširujú, čo pokladáme za správne, poznatky o druhoch štýlov, napr. navyše poukazujú na znaky administratívneho štýlu. Bolo by však účelné do nových učebných osnov zaradiť v primeranom rozsahu aj publicistický štýl, keďže má medzi štýlmi už svoje pevné miesto. V základnej škole možno publicistický text intenzívne využívať aj výchovne pri informovaní o aktuálnej problematike z každodenného života.

Recenzovaná publikácia splní svoj cieľ, ak sa stane každodennou učebnou pomôckou učiteľa slovenčiny. Pomôže mu pri cieľavedomom oboznamovaní žiakov s jazykovými prostriedkami a ich funkciami pri komunikácii, ako aj pri realizovaní požiadavky spájať teóriu s praxou.

E. Bajzíková

SPYTOVALI STE SA

Terciárna — terciálna sféra? — J. M. z Bratislavy sa spytuje: „Ako sa má písať prídavné meno v spojení *terciárna sféra?* Stretám sa aj s podobou *terciálny.* Čo je správne? Čo presne značí pojem *terciárna — terciálna sféra?*"

V súvislosti s priemyselným a ekonomickým rozvojom nášho socialistického štátu sa spomínajú tri hlavné sféry spoločensko-ekonomického rastu. Do *primárnej sféry* patrí prevažne poľnohospodárstvo a výroba potravín. *Sekundárna sféra* zahŕňa najmä priemyselnú výrobu. Do *terciárnej sféry* patria služby. V tejto súvislosti sa prídavné meno *terciárny* používa najviac, no neraz pozorujeme kolísanie pri jeho písaní aj pri výslovnosti. Podoba *terciárny* sa strieda s podobou *terciálny.*

Prídavné mená *primárny, sekundárny, terciárny* sú odvodené od latinských prídavných mien *primarius* (predný, popredný, vzácny, vážený), *secundarius* (patriaci do druhého radu, druhoradý), *tertiarius* (v treťom rade, treťoradý).

Prídavné mená *primárny* a *sekundárny* sa v bežnej reči vyskytujú pomerne často, preto je aj ich forma ustálenejšia ako pri prídavnom mene *terciárny.* Latinské prídavné meno *tertiarius* v adaptovanej podobe *terciárny* sa síce vyskytuje v lekárskej terminológii na označenie tretieho štádia choroby, ba našli sme ho aj v chemickom názve *terciárne vápenaté fosforečnany,* no do vedomia širšej verejnosti sa toto slovo dostáva prostredníctvom

tlače a hromadných oznamovacích prostriedkov až v ostatných rokoch, a to práve v spojení *rozvoj terciárnej sféry.*

Ako sme už spomenuli, podoba *terciárny* sa dakedy strieda s podobou *terciálny.* Toto kolísanie pravdepodobne ovplyvňuje prídavné meno *kvartálny* (štvrťročný), ktoré takisto pochádza z latinčiny.

Pri preberaní slov z iných jazykov je dôležité poznať základ, od ktorého sa slová odvodzujú. Prídavné meno *terciárny* je utvorené z latinského adjektíva *tertiarius,* preto sa má správne hovoriť a písať *o terciárnej* (nie *terciálnej*) *sfére.*

E. Rísová

Dogmatistický? — Pracovníci vydavateľstva Pallas si u nás overovali ústrojnosť prídavného mena *dogmatistický* ako odvodeniny od podstatného mena *dogmatizmus.* Utvorili ho analogicky podľa ústrojných prídavných mien *socialistický, komunistický, realistický* s odôvodnením, že tieto adjektíva súvisia s podstatnými menami *socializmus, komunizmus, realizmus* a že podobu *dogmatický* treba chápať len ako odvodeninu od slova *dogmatik.*

Anológia podoby *dogmatistický* s prídavnými menami typu *socialistický* nepotvrdzuje jej ústrojnosť v dostatočnej miere; táto analógia je formálna, nevystihuje významový rozdiel pripodobnených adjektív. Isteže mnohé prídavné mená typu *socialistický* sú v slovotvornom vzťahu s podstatnými menami utvorenými príponou *-izmus.* (Okrem slov uvedených v záhlaví sú slovotvorne zviazané dvojice *anarchizmus — anarchistický, štrukturalizmus — štrukturalistický, sionizmus — sionistický* a mnohé ďalšie.) Lenže ten istý vzťah jestvuje aj medzi prídavnými menami typu *dogmatický* a podstatnými menami na *-izmus,* napr. *antialkoholizmus — antialkoholický, antihistorizmus — antihistorický, empirizmus — empirický, flegmatizmus — flegmatický* atď. (porov. aj dvojice typu *flegmatickosť — flegmatický).* Vo viacerých týchto prídavných menách by bola na prvý pohľad viditeľná slovotvorná chyba, keby sme sa pokúsili „zladiť" ich s prídavnými menami typu *socialistický* (porov. zreteľnú neústrojnosť podôb *antihistoristický, antialkoholistický).* Tá istá chyba je aj v podobe *dogmatistický.*

S čím súvisí rozdiel v prídavných menách *socialistický* a *dogmatický* a prečo ho treba v jazykovej praxi zachovávať?

Poukaz na vzťah adjektív typu *socialistický* s podstatnými menami utvorenými príponou *-izmus* nie je pre náš cieľ presvedčivý, preto treba preskúmať ďalšie súvislosti, resp. odvodzovacie (derivačné) rady. Na ich začiatku nestoja podstatné mená s príponou *-izmus,* ale názvy osôb alebo názvy vedných disciplín a pod. Do jednej skupiny patria odvodzovacie rady *anarchista, anarchizmus — anarchistický; realista, realizmus — realistický; štrukturalista, štrukturalizmus — štrukturalistický; sionista, sionizmus — sionistický* a do druhej skupiny možno začleniť derivačné rady *flegmatik, flegmatizmus — flegmatický; alkoholik, alkoholizmus — alkoholický; empirik, empirizmus — empirický; chémia/chemik, chemizmus — chemický* a napokon aj *dogmatika/dogmatik, dogmatizmus — dogmatický.* Zo súborov vidieť, že odvodzovacím základom adjektív nie sú vlastne iba podstatné

mená na *-izmus* (hoci sa prídavné mená vzťahujú aj na ne), ale aj názvy utvorené príponami *-ista, -ik,* resp. so zakončením *-ika, -ia* atď. Z toho potom pramení formálny rozdiel dvojíc typu *socialistický — dogmatický.* Vzťah týchto prídavných mien k dvom odvodzovacím základom dobre vidieť zo spracovania ich významov v Slovníku slovenského jazyka (pozri napr. heslo *kritický)* i v Slovníku cudzích slov (3. vyd. Bratislava, SPN 1970, napr. heslo *empirický).*

Slovotvorná zákonitosť pozorovateľná aj v náhodných dvoch skupinách odvodzovacích radov sa pri prevzatých adjektívach uplatňuje neobyčajne dôsledne. Ukazuje sa aj v tých prípadoch, ktoré zdanlivo svedčia v prospech podoby *dogmatistický* ako odvodeniny od slova *dogmatizmus.* Taká je napríklad dvojica *metodický — metodistický.* Derivačné rady sú tu totiž *metodika/metodik — metodický; metodista, metodizmus — metodistický.*

S podobou *dogmatistický* sme sa nateraz nestretli, zato podoba *dogmatický* ako ústrojná odvodenina od podstatného mena *dogmatizmus* sa vo filozofickej a politickej literatúre používa bežne. Z Filozofického slovníka (Bratislava, Pravda 1974) sme si z hesla *dogmatizmus* vypísali tento príklad: *V novoveku Kant označil za „d o g m a t i c k ú" celú racionalistickú filozofiu od Descarta až po Ch. Wolffa a postavil proti nej svoj kriticizmus.* Úvodzovky pri slove *dogmatický* neznamenajú dištancovanie sa od tejto podoby ako vecne alebo jazykovo nevhodnej, ale majú inú funkciu (zdôrazniť akoby dogmatickosť).

I. Masár

OZNAM: Výbor Sekcie pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského literárneho fondu udelil Jánovi H o r e c k é m u prémiu za spoločensky angažované články publikované v časopise Kultúra slova v druhom polroku 1976. Ide o články O novú teóriu spisovnej slovenčiny (KS, *10,* 1976, s. 257—259) a Východiská k teórii spisovného jazyka (KS, *10,* 1976, s. 289—294).

OPRAVA. — Prosíme čitateľov, aby si v 1. čísle tohto ročníka na s. 30 opravili v 14. riadku zdola názov *Istambul — v Istambule* na *Istanbul — v Istanbule* a v 8. riadku zdola názov *Indianopolis* na *Indianapolis.*

Redakcia

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 11, 1977, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v marci 1977. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977

Cena Kčs 3,—